

Bakı Dövlət Universiteti
«Kitabxanaşünaslıq» kafedrasının
«Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi» ETL-sı və
"İnformatika" kafedrası

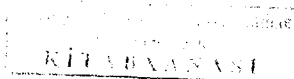
M.S. Xəlilov, A.G. Quliyeva, N.N.Musayeva

AVTOMATLAŞMIŞ KİTABXANA İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİ

*Metodik vəsait Azərbaycan Respublikası Təhsil,
Nazirliyinin 06.06.2001-ci il tarixli 300 sayılı qərarı
ilə təsdiq edilmişdir*

Bakı-2001

32

UOT 681.39.1

Xəlilov M.S., Quliyeva A.G., Musayeva N.N.

Avtomatlaşmış kitabxana informasiya sistemləri (metodik vəsait)

Bakı, 2001-81s., şəkilli

Elmi redaktorlar:

dos. A.İ. Qurbanov (BDU "İnformatika" kafedrası)

dos. Kazımov R.Ə. (BDU "Kitabxanaşünaslıq" kafedrası)

Rə'y verənlər:

dos. Y.Ə. Əbilov (ADNA)

dos. A.M. Əliyev (BDU)

Kitabda müasir kompüter texnologiyasının köməyi ilə kitabxana işlərinin avtomatlaşdırılması işlənilib hazırlanmış və təklif olunan proqram əsasında bu işin yerinə yetirilməsi prosesi əks olunmuşdur. Kitabdən müəllimlər, tələbələr həmçinin geniş oxucu kütləsi istifadə edə bilər.

UDK 681.3

X2001

© "Odlar Yurdu" nəşriyyatı

ÖN SÖZ

Bəşəriyyətin əsrlər boyu yaratmış olduğu qədim və bənzərsiz mədəniyyətin tərkib hissəsi kimi kitabxanalar ən böyük informasiya mənbəyi olub, əsrlər boyu yaradılmış mə'nəvi və intellektual sərvətin qorunub saxlanmasına və yayılmasına xidmət edir. Mədəni inkişafa, elmi-texniki tərəqqiyə gedən yol məhz kitabxanalardan başlayır. Onlar, elm və təhsilin təməl daşı, hesab olunur. Kitabxanaların əsas funksiyası insanlara informasiya vermək, cəmiyyət üzvlərinin informasiyadan istifadəsini təmin etməkdir. İnformasiyanın cəmiyyətin sosial struktur dəyişmələrinə, iqtisadiyyata, demokratiya institutlarının inkişafına təsir edən əsas strateji amilə çevrildiyi hazırkı dövrdə elm, texnika və təhsilin sürətli inkişafı, cəmiyyətin idarə edilməsində informasiyaya olan tələbat kitabxanaların qarşısında kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması, maddi, mə'nəvi və intellektual sərvətlərdən beynəlxalq miqyasda birgə istifadəsi, bütün informasiya mübadiləsinin operativ və az xərclə təmin edilməsi, informasiya xidmətinin təkmilləşdirilməsi kimi mühüm vəzifələr qoyur. Sürətlə artan və zənginləşən informasiya seli şəraitində qeyd olunan vəzifələrin XX əsrin ən böyük kəşfi hesab edilən kompüter texnologiyasını tətbiq etmədən həyata keçirilməsi qeyri mümkündür. Kitabxanalar cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynadığından heç təsadüfi deyil ki, insan fəaliyyətinin demək olar ki, bütün sahələrinə nüfuz edərək inqilabi yeniliklər etmiş, kompüter texnologiyasının ilk tətbiq sahələrindən biri kitabxanalar olmuşdur. Bu gün qabaqcıl ölkələrin kitabxanalarında kompüter şəbəkə arxitekturası əsasında avtomatlaşmış kitabxana informasiya idarəetmə sistemləri, elektron kitabxanalar fəaliyyət göstərir. Rahat və sadə işçi interfeysinə malik avtomatlaşmış kitabxana informasiya idarəetmə sistemləri ilk növbədə, sənədlərin təsnifləşdirilməsinin avtomatlaşdırılması, strukturlaşmış elektron bibliografik informasiya bazasının yaradılması, istifadəçinin informasiya tələbatını əks etdirən sor-

ğunun ifadə edilməsi və informasiya bazasına ötürülərək sorğunun nəticəsini istifadəçiyə məsafədən asılı olmarayaraq və operativ çatdırılması kimi əsas funksiyalarla yanaşı, zəhmət, vaxt və maliyyə məsrəfləri tələb edən bir sıra kitabxana fəaliyyət sahələrinin işlərini vaxt, kadr və maliyyə ehtiyatlarına qənaət etməklə yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsini təmin edir.

Elmi texniki tərəqqinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq kitabxana fondlarına çap materialları ilə yanaşı elektron nəşrlər, audio-vizual materiallar, kompüter faylları da daxil olur. Bu materiallara oxucu tələbatının sürətlə artım dinamikası elektron kitabxanaların son illər avtomatlaşmış kitabxanalarla yanaşı elektron kitabxanaların sürətlə yaradılmasına gətirib çıxarmışdır.

Təəssüf ki, Azərbaycanda elmi-texniki ədəbiyyatın analitik-sintetik işləməsinin avtomatlaşdırılması, informasiyanın axtarışı, seçilməsində kompüter texnikasından səmərəli istifadə edilməsi, informasiyanın uzaq məsafədən alınması və verilməsi, elektron informasiya nəşrlərinin hazırlanması, soraq-informasiya xidmətinin təşkili, iri həcmli avtomatlaşdırılmış biblioqrafik informasiya bazalarının yaradılması istiqamətlərində məqsədayönlü elmi tədqiqatlar aparılmamış, bu istiqamətdə göstərilən bəzi təşəbbüslər nəticəsiz qalmış və 2000-ci ilə qədər Respublikamızda informasiya tələbatçılarına operativ və dolğun xidmət göstərən avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemləri yaradılmamışdır. Bu isə son nəticədə Azərbaycanın kitabxana şəbəkəsinin dünya kitabxana infrastrukturundan demək olar ki, təcrid olmuş şəkildə fəaliyyət göstərməsinə, Azərbaycan həqiqətlərinin operativ olaraq informasiya blokadası və bədnam qonşularımızın dezinformasiyası şəraitində dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında böyük çətinliklərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Unutmaq lazım deyil ki, kitabxanalar hər bir millətin, dövlətin mədəni səviyyəsinin göstəricisidir və həmin dövlət, xalq haqqında informasiya əldə etmək istəyəndə ilk növbədə onun kitabxana-

larına müraciət edirlər. Müasir elmi nəzəriyyələr və texnologiyalar əsasında fəaliyyət göstərməyən kitabxanaları olan dövlətdə yüksək elmi və təhsil səviyyəsindən danışmaq olmaz.

Kitabxana sahəsində əsasən maliyyə çətinliyi üzündən faktiki olaraq müharibə vəziyyətində olan Azərbaycanın geriliyi ziyalılarımızı, ilk növbədə elmi ictimaiyyətimizi narahat etməyə bilməz. Təsədüfü deyildir ki, bu istiqamətdə nəzəri və təcrübi baxımdan lazımınca əsaslandırılmış ilk məqsədayönlü addım BDU-da atılmış, BDU-nun rektoru, görkəmli alim, elm və təhsil təşkilatçısı, hörmətli Abel Məhərrəmovün ilk əmrlərindən biri ilə Kitabxanaşünaslıq kafedrasının nəzdində Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi ETL-sı yaradılmış və Elmi kitabxananın bazası əsasında avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemləri yaradılması və gələcəkdə genişlənərək vahid virtual Azərbaycan elektron kitabxana şəbəkəsinə çevrilməsinin elmi istiqamətləri üzərində işə başlanılmışdır.

Universitetin maddi-texniki bazasının, elmi, təhsil səviyyəsinin, xarici əlaqələrin beynəlxalq standartlara uyğun qurulması sahəsində radikal islahatlar aparmış rektorumuzun fəaliyyətində gənclərimizin ən yeni elmi nəzəriyyə və texnologiyalara yiyələnməsi aparıcı yer tutur. Müəllim və tələbələrin öz elmi və təhsil fəaliyyətində müasir kompüter texnologiyasını tətbiq etmək üçün ilk növbədə onların kompüterdən istifadə etmələri ön plana çəkilmişdir. Qısa müddətdə, kütləvi surətdə işçilərə kompüterdən istifadənin öyrədilməsinə başlanmış, universitetdə bütün fakültələrin öz kompüter sinifləri təşkil olunmuş, Azərbaycanda ən böyük lokal kompüter şəbəkəsi yaradılmış və İNTERNET informasiya şəbəkəsinə qoşulmuş, xarici dillərin və informatika fənnlərinin tədris saatları və səviyyəsi artırılmış, yeni İnformatika kafedrası yaradılmış, tələbələrin və müəllimlərin e'zamiyyətlərə, təcrübə keçməsi, təhsillərinin davam etməsi üçün şərait yaradılmışdır. Bu işlər sırasında laboratorianın gördüyü işlər rektorluğun informasiyalaşdırma siyasətinin ən önəmli tərkib hissəsidir.

Labaratoriyada 2000-ci ildə BDU-nun Elmi kitabxanasında mövcud Azərbaycan dilindəki kitabların elektron kataloqu yaradılması başa çatdırılmış və Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Avtomatlaşmış informasiya idarəetmə sistemi yaradılmış və onun təqdimatı olmuşdur. Avtomatlaşmış informasiya idarəetmə sistemi oxuculara kitabların müəllifləri, redaktorları, nəşr ili, nəşriyyat, nəşr yeri, əsas və əlaqəli məzmun əlamətlərinə görə onların oxucular tərəfindən operativ tapılmasını təmin edir.

Bu məqsədlə ilk növbədə Elmi kitabxananın ənənəvi kartoçka kataloqları əsaslı surətdə redaktə edilmişdir. Redaktə prosesində elmi kitabxananın Azərbaycan dilindəki kitablarını əks etdirən sistemli kataloqun elm və mövzu istiqamətləri üzrə şöbə və bölmələrindəki bibliografik təsvirlərin qruplaşdırılması əsaslı redaktə olunmuş, onların düzülüşü elmi-tipoloji baxımdan təkmilləşdirilmiş, kataloq qutularının daxilindəki materiallar Azərbaycanın müstəqilliyi şəraitində baş verən sosial-siyasi, iqtisadi və ideoloji dəyişiklərə uyğun şəkildə yenidən sistemləşdirilmişdir. Bu baxımdan sistemli kataloqun iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı, riyaziyyat, kimya, tarix, ədəbiyyat, incəsənət və s. bölmələrində yeni rubrikalar yaradılmış və elektron kataloquna daxil edilmiş, 20 minə yaxın bibliografik təsvirdən ibarət elektron kataloquna informasiya bazası yaradılmışdır.

Elektron kitabxanaların yaradılmasının ən mühüm şərti bu sahədə mövcud beynəlxalq təsvir standartlarına əməl edilməsidir. Məhz beynəlxalq bibliografik standartlara əməl edilməsi nəticəsində dünya miqyasında informasiyanın mübadiləsi, daha doğrusu maqnit daşıyıcıları mübadiləsi yolu ilə dünya informasiya məkanına inteqrasiya etmək mümkündür.

Hal-hazırda beynəlxalq aləmdə məşinləoxunan kataloqlarının yaradılması UNIMARC beynəlxalq bibliografik məlumatlar formatı əsasında həyata keçirilir. Bu format Beynəlxalq kitabxana Federasiyasının tövsiyəsi ilə bütün dünya avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemlərində ədə-

biyyatın kataloqlaşdırılması üçün vahid standart kimi qəbul edilmiş və bu standartın əsasında ayrı-ayrı ölkələrdə milli və regional xüsusiyyətlərə uyğun yerli standartlar yaradılır. Laboratoriyanın əməkdaşları bu prinsipi əldə rəhbər tutaraq Azərbaycan üçün milli əhəmiyyətli olduqca mühüm işə UNIMARC beynəlxalq bibliografik yazı formatının əsasında AZMARC formatının yaradılması üzərində işə başlamışlar.

Cari ildə laboratoriyanın əməkdaşları tərəfindən bu mürəkkəb formatın təhlili, öyrənilməsi, ondan istifadə qaydaları və Azərbaycan elmi kitabxanalarında tətbiqi istiqamətində ciddi iş aparılmış, Azərbaycan dilinə tərcüməsi əsasən başa çatdırılmış, bu formatın əsasında AZMARC sisteminin yaradılmasına başlanmışdır.

Şübhəsiz ki, kitabxana avtomatlaşdırılmış informasiya idarəetmə sistemlərindən oxucuların istifadəsi üçün kompüter savadı ilə yanaşı onların bu sistemlər haqqında məlumatı olması vacib şərtidir. Bu baxımdan «Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi» Elmi-Tədqiqat Laboratoriyasında hazırlanmış «Avtomatlaşmış kitabxana informasiya idarəetmə sistemi» adlı metodik vəsait kitabxanaçı tələbələr və işçilər, həmçinin oxucular üçün çox maraqlı olacaqdır. Bu metodik vəsait Azərbaycan dilində yazılmış ilk vəsaitdir. Vəsaitdə BDU-nun «Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi» Elmi-Tədqiqat Laboratoriyasında yaradılmış «Kitabxana 1.1», Moskva Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında yaradılmış «Библиотека 5.0» və Rusiya Elmi-Texniki kitabxanasında yaradılmış «Ирбис» Avtomatlaşmış kitabxana informasiya idarəetmə sistemləri şərh olunmuşdur. Bu metodik vəsait kitabxana oxucularının informasiya axtarışında kompüterdən səmərəli istifadə biliklərinin formalaşmasına kömək edəcəkdir.

**BDU-nun "Kitabxanaşünaslıq"
kafedrasının müdiri, tarix elmləri doktoru,
Beynəlxalq İnformasiyalaşma Akademiyasının
həqiqi üzvü, professor**
A.A.Xələfov

GİRİŞ

Kitabxanalar yarandığı ilk gündən ali missiyanı - insan zəkasının ən parlaq ideyalarının və yaradıcılıq əsərlərinin qorunub nəsilən-nəsilə ötürülməsini həyata keçirir. O, ən böyük mənəvi sərvətlər xəzinəsi olub, maddi şəkildə toplanmış zəngin informasiya mənbəyidir və bəşər sivilizasiyasının inkişafında əvəzsiz rol oynayır. Müasir dövrdə cəmiyyətin informasiya prosesinin inkişafında kitabxanaların rolunu xüsusi ilə qiymətləndirmək lazımdır. Müasir kitabxanalar yalnız kitablar, jurnallar, dissertasiyalar və s. formada maddiləşmiş ideyalar, nəzəriyyələr və s.-nin mənbəyi kimi deyil, həmçinin avtomatlaşdırılmış informasiya mərkəzləridir. Eyni zamanda, kitabxanalar yeni kompüter-informasiya texnologiyalarının, avtomatlaşdırılmış xidmət kompleksinin əsas tətbiq olunma mərkəzidir.

Bütün Qərbi ölkələrinin kitabxanalarında şəbəkə kompüter texnologiyası əsasında yaradılmış yeni avtomatlaşmış kitabxana-informasiya sistemləri fəaliyyət göstərməkdədir. Bu sistemlər kitabxana resurslarının dünya informasiya infrastrukturuna inteqrasiyası, hər gün zənginləşən və yeniləşən informasiya seli şəraitində istifadəçi sorğusunun operativ surətdə yerinə yetirilməsi, axtarışın yüksək səmərəliliyini və relevantlığını təmin edir. Elmi informasiyanın qlobalaşdığı şəraitdə Azərbaycan kitabxanalarında Avtomatlaşmış informasiya idarəetmə sistemlərinin (Avtomatlaşmış İnformasiya İdarəetmə Sistemləri) tətbiqi tezliklə həllini gözləyən problemdir [8]. Azərbaycanda bu işlərin həyata keçirilməsi mövcud kitabxana avtomatlaşmış informasiya-idarəetmə sistemlərinin analizini və kadrların olmasını tələb edir. Məhz bu zərurətdən asılı olaraq bu metodik vəsaitin yazılması müəlliflər tərəfindən məqsəduyğun hesab edilmişdir.

Ümumiyyətlə, avtomatlaşdırılmış informasiya - idarəetmə sistemlərinin tarixinə nəzər salsaq görürük ki, müxtəlif ixtisas sahiblərini maraqlandıran informasiya axtarışı və idarə-

etmə problemləri II Dünya müharibəsindən sonra ön sırada olmuşdur. Bu problem informasiya axtarışı və idarəetmə nəzəriyyəsini kompleks şəkildə birləşdirən yeni elm sahəsinin yaranmasına səbəb oldu. Məhz kompüter texnologiyasının tətbiqi hesabına keyfiyyətə yeni sistemlər – Avtomatlaşmış İnformasiya İdarəetmə Sistemləri yaradıldı.

Avtomatlaşmış İnformasiya İdarəetmə Sistemlərinin layihələndirilməsinin əsas məsələsi sistemdə kompleks şəkildə informasiya bazasının yaradılması, onun rəasional işlənməsi və optimal həllinin tapılmasından ibarətdir. Avtomatlaşmış İnformasiya İdarəetmə Sistemlərinin effektiv fəaliyyəti qarşıya qoyulan məsələnin həlli üçün lazım olan informasiyaların işlənilməsi, saxlanması və axtarılmasının təşkil edilməsindən asılıdır.

Müasir Avtomatlaşmış İnformasiya İdarəetmə Sistemlərinin beynəlxalq bibliografik format əsasında yaradılmış virtual informasiya bazasına, məsafədən asılı olmayaraq istifadəçi sorğusunu operativ surətdə yerinə yetirmək qabiliyyətinə, digər Avtomatlaşmış İnformasiya İdarəetmə Sistemləri ilə informasiya mübadiləsi etmək imkanına malik olmalı və əsas kitabxana proseslərinin avtomatlaşmış işçi yerlərini özündə birləşdirməlidir. Həmçinin sadə, rahat işçi interfeysinə malik olmalıdır. Sistem - "açıq sistem"¹ xarakterli olmalıdır və istənilən təyinatlı kitabxanalar üçün asan adaptasiya olunmalıdır. Şəbəkədə klient-server texnologiyası [5] ilə fəaliyyət göstərməlidir.

Növbəti fəsillərdə biz "Ирбис"², "Библиотека 5.0" və "Kitabxana 1.1." Avtomatlaşmış İnformasiya İdarəetmə Sistemləri ilə yaxından tanış olacağıq. Bu sistemlər konkret kitabxanalarda uğurla tətbiq olunur. Belə ki, "Ирбис" Rusiya Elmi-Texniki Kitabxanasında, "Библиотека 5.0" Moskva Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında, "Kitabxana 1.1"

¹ Yeni hər bir istifadəçinin tələbatına uyğunlaşdırmaq olar.

² İnformasiyalaşmış kitabxana sistemləri

BDU-nun Elmi kitabxanasında tətbiq olunmaqdadır. "Ирбис" və "Библиотека 5.0" Rusiya kitabxanasının avtomatlaşmış informasiya idarəetmə sistemləri olduqlarına görə sistemin işçi interfeysi rus dilindədir. Buna görə də vəsaitdə misallar və interfeysin elementlərinin adları¹ rus dilində verilmişdir.

1. AVTOMATLAŞMIŞ İNFORMASIYA İDARƏETMƏ SİSTEMİ «ИРБИС»

"Ирбис" Avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya idarəetmə sistemi inteqrallaşdırılmış sistemdir. Sistem ixtiyari profilli kitabxanalar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Onun əsas xarakteristikaları aşağıdakılardır:

- Sistem Windows 9X/NT klient platformasında və fayl-serverdən istifadə etməklə işləyən qeyri məhdud sayda işçi yeri olan ixtiyari tip lokal kompüter şəbəkələrində işləyə bilər. Həmçinin İNTERNET texnologiyası əsasında yaradılmış Web-Ирбис WWW-server və Z39.50 (Z-Ирбис) verilənlər bazasının serveri uzaq məsafədə yerləşən verilənlər bazası serverindən informasiyanı işləyə bilər.
- Sistem UNIMARC, USMARC beynəlxalq formatları ilə və Rusiya kommutativ formatı RUSMARC-la işləyə bilər.
- Sistem elektron kataloqda (EK) qeyri məhdud sayda verilənlər bazası yaratmaq və istifadə etmək qabiliyyətinə malikdir.
- Sistem istənilən təsvir elementlərinin və onların kombinasiyalarının daha tez axtarışını reallaşdıran avtomatik lüğətlərin yaradılmasını təmin edir.
- Sistemin kataloqlaşma vasitələri ixtiyari növ nəşrləri, o cümlədən ənənəvi olmayan audio-video materialları, kompüter fayllarını, kartoqrafik materialları və s. təsvir və işləməyə imkan verir.

¹ Elementlərin rus dilində adı mötərizədə verilmişdir.

- Sistem informasiya lingvistik (rubrikator, UOT/KBT təsnifləşməsinə əlifba mövzu göstəriciləri, tezaurus, fərdi müəlliflərin Avtoritet faylları və s.) resurslarının yaradılması və istifadə vasitələrinə malikdir.
- Sistem sadə, rahat, qrafiki istifadəçi interfeysinə, böyük server xidmət vasitələrinə malik olub, səhvsiz informasiyanın daxil olmasını təmin edir. Sistem konkret kitabxana üçün adaptasiya imkanlarına malik olub, «açıq» texnologiya əsasında yaradılmışdır.
- Sistemdə əsas kitabxana prosesləri, o cümlədən kompleksləşdirmə, sistemləşdirmə, kataloqlaşdırma, oxucu axtarışı, abonent xidməti və s. avtomatlaşmış və bir-biri ilə əlaqələndirilmiş beş avtomatlaşmış işçi yerləri «Komplektləşdirici», «Kataloqlaşdırıcı», «Oxucu», «Kitab verilişi», «Administrator» yaradılmışdır.

1.1 "OXUCU" AVTOMATLAŞMIŞ İŞÇİ YERİ

"OXUCU" Avtomatlaşmış İşçi Yeri¹ - Elektron kataloq istifadəçilərinin avtomatlaşdırılmış işçi yeri olub, lazımi ədəbiyyatın axtarışı və tapılmış ədəbiyyatın sifarişini təmin etmək üçün nəzərdə tutulub. "OXUCU" Avtomatlaşmış İşçi Yerinin aşağıdakı əsas xüsusiyyətləri vardır:

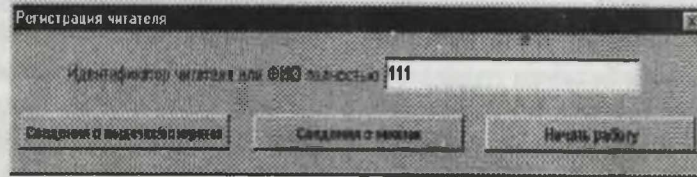
1. Şəbəkədə qeyri məhdud sayda istifadəçinin Elektron kataloqun eyni verilənlər bazasından informasiyanın eyni vaxtda axtarışının təmini;
2. İstifadəçilərin müxtəlif hazırlıq səviyyələrinin nəzərə alınması;
3. Biblioqrafik təsvirin bütün əsas elementləri və onların kompleks birləşmələri üzrə Elektron kataloqun verilənlər

¹ Avtomatlaşmış İşçi Yeri - mütəxəssisin əməyini avtomatlaşdıran program vasitəsidir.

bazasından sürətli axtarışını təmin edən axtarış vasitələrinin geniş spektrinin mövcudluğu;

4. Bir neçə verilənlər bazası ilə eyni zamanda işləməyin mümkünlüyü;
5. Kağızsız texnologiya əsasında ədəbiyyatın verilməsi üçün sifarişin formalaşdırılmasının mövcudluğu və s.

"OXUCU" Avtomatlaşmış İşçi Yerindən istifadə edən hər bir oxucu işə başlamazdan əvvəl sistemdə qeydiyyatdan keçməlidir (şək.1). Oxucu qeydiyyatdan keçmək üçün sistemə oxucu biletinin nömrəsi və ya adı, familiyası, atasının adı haqqında tam məlumat verməlidir. Sistemdə qeydiyyatdan keçməyən oxucu "OXUCU" Avtomatlaşmış İşçi Yerindən istifadə edə bilməz.

Şək 1.

"OXUCU" Avtomatlaşmış İşçi Yerinin istifadəçi interfeysinin¹ sadəliyi və bir sıra xidməti vasitələri iş prosesində, qısa müddətdə onun mənimsənilməsinə təmin edir. "OXUCU" Avtomatlaşmış İşçi Yeri haqqında hipermetn² şəklində informasiya almaq üçün kursoru **Kömək** (Помощь) düyməsinin üzərinə qoyub siçanın sol düyməsini sıxmaq lazımdır. Həmçinin Avtomatlaşmış İşçi Yerinin hər hansı bir komponenti haqqında informasiya almaq üçün kursoru bu komponentin üzərinə qoyub siçanın sağ düyməsini sıxmaq və açılan menyudan **Kömək** (Помощь) əmrini yerinə yetirmək lazımdır. Bundan başqa Avtomatlaşmış İşçi Yerinin kompo-

¹ Интерфейс - istifadəçinin programdan istifadəsini reallaşdıran vasitələrdir.

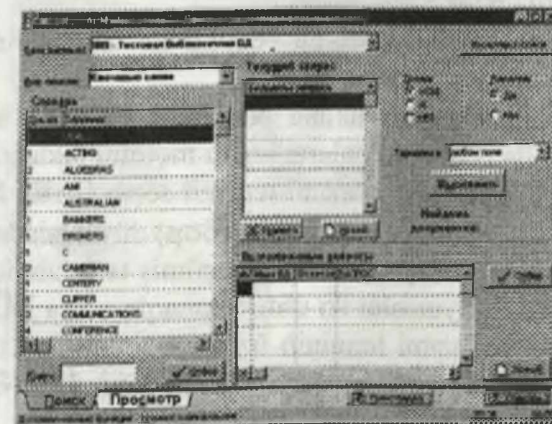
² Гиперметн - daxilində digər sənədlərə istinad edilmiş elektron sənəddir.

nentləri haqqında qısa informasiya - kursor mövcud komponentin üzərində durduğu zaman ekranın aşağı hissəsində operativ əks olunur.

"OXUCU" Avtomatlaşmış İşçi Yerinin funksional interfeysi iki əsas - axtarış və baxış funksiyalarını yerinə yetirən **AXTARIŞ** (Поиск) və **BAXIŞ** (Просмотр) işçi bölmələrinə ibarətdir (şək. 2). Bir bölmədən digərinə keçmək interfeysin aşağı hissəsindəki uyğun bölmə dəyişdiricisi ilə həyata keçirilir.

1.1.1. AXTARIŞ FUNKSIYASI

Axtarış funksiyasını reallaşdıran interfeysin komponentləri **AXTARIŞ** (Поиск) işçi bölməsində (şək. 2) yerləşir. Axtarış bölməsinin bütün elementləri əsasən 3 işçi sahədə - **LÜĞƏT** (Словарь), **CARİ SORĞU** (Текущий запрос), **YERİNƏ YETİRİLMİŞ SORĞULAR** (Выполненные запросы), bundan əlavə bu işçi sahələrdən kənarda iki asılı olmayan **VERİLƏNLƏR BAZASI** (База данных) və **AXTARIŞ NÖVÜ** (Вид поиска) komponentlərində yerləşir.

Şək.2.

VERİLƏNLƏR BAZASI (База данных) - axtarış aparılması məqsədilə verilənlər bazasının seçimini təmin edir. Bunun üçün kursoru □ düyməsinin üzərinə qoyub açılan siyahıdan axtarış aparacağımız bazanı seçirik.

AXTARIŞ NÖVÜ (Вид поиска) verilənlər bazasından axtarış aparılması məqsədilə təsvir elementlərinin seçimini (açar sözlər, müəllif, sərlövhə və s.) təmin edir.

LÜĞƏT (Словарь) sahəsi seçilmiş axtarış növünə uyğun cari sorğu üçün axtarış termininin seçimini təmin edir. **LÜĞƏT** sahəsində müvafiq verilənlər bazasında saxlanılan informasiyaya uyğun terminlərin siyahısı əlifba ardıcılığı ilə təqdim olunur. Terminin tipi axtarışın seçilmiş növü ilə müəyyənləşir. Belə ki, terminlər - açar sözlər, sərlövhə, müəllif, nəşr yeri, dil, təsnifat kodu və s. ola bilər. **LÜĞƏT** sahəsi aşağıdakı sütunlardan ibarətdir¹:

Sənədlər (Документов) sütununda - seçilmiş terminin verilənlər bazasında rast gəlinmə sayını bildirən ədədlər əks olunur. Başqa sözlə, bu ədədlər terminə uyğun olan sənədlərin miqdarı ilə xarakterizə olunur və sənədlərin sayı ilə bərabər və ya verilən termin sənəddə bir dəfədən artıq qarşılandığında çox ola bilər.

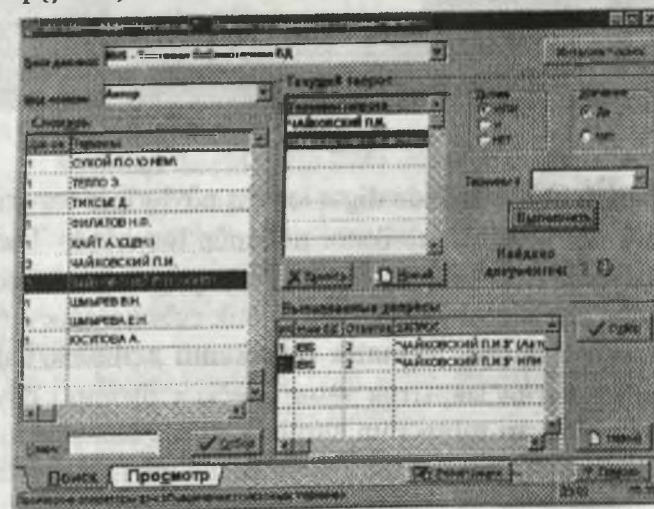
Termin (Термин) sütunu lüğətin xüsusi terminlərini saxlayır.

İzah (Пояснение) sütunu terminlər kod və ya şifrə şəklində olduqda işlənir və onların izahlı mətnini bildirir.

LÜĞƏT sahəsindən lazımi termini seçib **CARİ SORĞU** sahəsinə ötürmək üçün **Seçim** (Отбор) düyməsindən istifadə olunur. Bu işi həmçinin kursoru seçilmiş terminin üzərinə qoyub siçanın sol düyməsini iki dəfə sıxmaqla və ya **LÜĞƏT** sahəsində kursoru lazımi terminin üzərinə qoyub buraxmayaraq **CARİ SORĞU** sahəsinə ötürmək lazımdır. **LÜĞƏT** sa-

həsində lazımi termini tez tapmaq üçün **Açar** (Ключ) redaktə sətrindən istifadə olunur. Yə'ni əgər biz **Açar** sətrinə "ma" ifadəsini daxil etsək, **LÜĞƏT** sahəsindəki terminlərə baxış verilən ifadəyə uyğun başlayacaq. Məs: maşın, marafon və s.

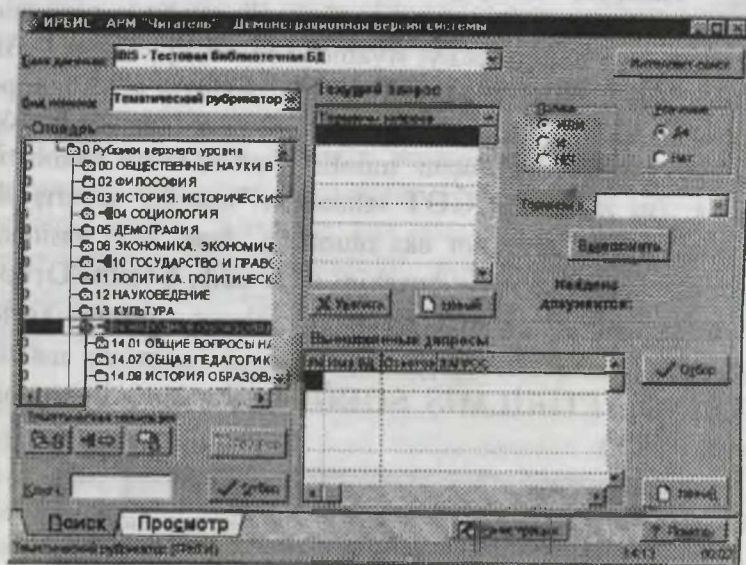
Tutaq ki, bizə Çaykovskinin hər hansı bir əsəri lazımdır. Bu sorğu ilə axtarış aparmaq üçün ilk növbədə verilənlər bazasından bizə təqdim etdiyi siyahıdan müvafiq bazanı (IRBIS - Текстовая библиотечная БД) seçirik. **Axtarış növü** komponentindən isə müvafiq təsvir elementini, yə'ni bizə Çaykovskinin əsəri lazım olduğu üçün "müəllif" (автор) təsvir elementini seçirik. Bu zaman **LÜĞƏT** sahəsində "müəllif" axtarış elementinə uyğun terminlər əks olunacaq. **Açar** sətri vasitəsilə terminlər içərisindən Çaykovskini qeyd edib, **Seçim** (Отбор) düyməsi vasitəsilə **CARİ SORĞU** sahəsinə ötürüb **Yerinə yetirmək** (Выполнить) düyməsini sıxırıq. Sorğunun nəticəsi **YERİNƏ YETİRİLMİŞ SORĞULAR** sahəsində əks oluncayaq (şəx 3).

Şəx.3.

¹ Axtarış növü tematik rubrikator seçildikdə fərqli olur.

Axtarış növü kimi tematik rubrikator qəbul edildikdə, **LÜĞƏT** sahəsində tematik rubrikalar ağacvari formada əks olunacaq¹ (şək 4). Burada hər bir element - sətir bir mövzu rubrikasını göstərir. Onun kodu və məzmunu mətn şəklində verilir.

Şək.4.

LÜĞƏT sahəsində digər axtarış növlərinin təsvirindən fərqli olaraq, Tematik rubrikator növünün təsvirində **Tematik naviqasiya** (Тематическая навигация) qrupunda birləşən üç düymədən istifadə olunur. Əgər tematik rubrika ağacvari formada təsvir olunubsa, **Tematik rubrikanın açılması/bağlanması** (Раскрытия/Закрытия тематических рубрик) düyməsi vasitəsilə ağacvari rubrikanın altrubrikalarına baxışı təmin etmək və əvvəlki vəziyyətinə qayıtmaq mümkündür. **İstinadlı**

¹ Fragment və isnadların göstərişi rejimindən başqa, çünki bu hallarda tematik rubrika cədvəl şəklində olur

rubrikaya keçid (Переход к ссылочным рубрикам) düyməsi vasitəsilə Tematik rubrikatorda cari rubrika ilə əlaqəli istinad oluna biləcək rubrikalara cədvəl formasında baxmaq və sorğu vermək mümkündür. Məsələn "Arxiv işi, Arxivşünaslıq" rubrikasını qeyd edib, **İstinadlı rubrikaya keçid** düyməsini sıxdıqda bu rubrika ilə əlaqəli istinad oluna biləcək "Arxiv, Tərcümə xidmətləri və s. informasiya orqanları", "İnformasiya təşkilatları" rubrikalarından ibarət cədvəl təqdim olunacaq. Əgər cari rubrika istinada malik deyilsə bu düymədən istifadənin əhəmiyyəti yoxdur.

CARI SORĞU (Текущий запрос) növbəti axtarış prosesində sorğunun formalaşması üçün nəzərdə tutulub. **CARI SORĞU** sahəsindən sorğunun yaradılması üçün istifadə olunan və axtarış terminləri cədvəlindən seçilən axtarış terminləri əks olunur. Sorğu üçün terminlər **LÜĞƏTDƏN, YERİNƏ YETİRİLMİŞ SORĞULAR** sahəsindən götürülə və klaviatura vasitəsilə daxil edilə bilər. Cari sorğu sahəsindəki **Ləğv Etmək** (Удалить) və **Yeni** (Новый) düymələri müvafiq olaraq cədvəldən qeyd olunmuş axtarış terminlərini ləğv edir və ya yeni sorğuların yaradılması üçün yeni cədvəl təqdim edir.

Məntiqi keçid (Логика) düymələr qrupu axtarış terminlərini birləşdirən məntiqi operatorların müəyyən edilməsi üçün nəzərdə tutulub və axtarış terminləri cədvəlində göstərilən axtarış terminlərinin axtarılan sənəddə iştirak formasını təyin edir. Aşağıdakı üç məntiqi operatorlardan istifadə olunur ki, bunlar:

- ♦ **Və ya (или)** tapılmalı olan sənəddə axtarış terminlərinin heç olmasa birinin iştirak tələbini;
- ♦ **Və (и)** tapılmalı olan sənəddə bütün axtarış elementlərinin iştirakı tələbini;
- ♦ **Yox (нет)** birincinin iştirakı və bütün qalan axtarış elementlərinin yoxluğu tələbini təyin edir.

Qısaltma (Усечение) düymələr qrupunun **Yox** (Нет) düyməsi seçilərsə, axtarış sənədin uyğun elementi ilə axtarış termini tam üst-üstə düşdüyü zaman müsbət nəticə verir. **Hə** (Да) düyməsi seçilərsə, axtarış sənədin uyğun elementinin başlanğıcı ilə axtarış termini üst-üstə düşdüyü halda müsbət nəticə verir. Məs: axtarış termini olan məktəb sənəddə ola biləcək məktəbli, məktəbdən, məktəbin və s. terminləri ilə üst-üstə düşəcək.

Yalnız açar sözlərə görə axtarış zamanı

...də termin (Термины в) ачылан siyahısından istifadə olunur. Bu da **axtarış termini cədvəlindəki** açar sözün sənədin hansı təsvir elementində (sərlövhədə, istənilən sahədə) iştirak etməsini göstərir. Məsələn: bunun üçün **Axtarış növündən** (Вид поиска) **Açar sözlər** (Ключевые слово) elementini seçirik, **...də termin** (Термины в) siyahısından lazımi sətiri (məs. sərlövhə) seçirik, **LÜĞƏT** sahəsindən lazımi açar sözü (məs. "tarix") seçib **CARİ SORĞU** sahəsinə ötürürük və **Yerinə yetirmək** (Выполнить) düyməsini sıxırıq. Nəticədə sərlövhəsində "tarix" sözü olan sərlövhə təqdim olunur. Beləliklə, **...də termin** komponenti axtarışın nəticəsini dəqiqləşdirməyə xidmət edir.

YERİNƏ YETİRİLMİŞ SORĞULAR (Выполненные запросы) yerinə yetirilmiş sorğular haqqında toplanmış məlumatları, onlardan növbəti sorğunun dəqiqləşməsi və kompleks sorğuların yaradılması üçün nəzərdə tutulur. **YERİNƏ YETİRİLMİŞ SORĞULAR** sahəsi aşağıdakı sütunlardan ibarətdir:

Nö- Yerinə yetirilmiş sorğuların ardıcılıq nömrəsini;

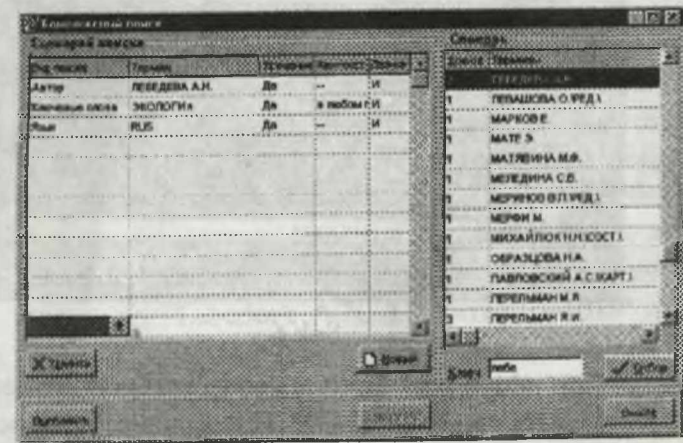
Verilənlər bazasının adı (Имя база данных) - yerinə yetirilmiş sorğuların verilənlər bazasının adını;

Cavablar (Ответов) - sorğuya görə tapılan sənədlərin sayını;

Sorğu (Запрос) - sorğunu əks etdirir.

1.1.2. AXTARIŞIN KOMPLEKS VƏ ARDICIL AXTARIŞ NÖVÜ

Axtarışın kompleks növü mürəkkəb sorğular üçün nəzərdə tutulub. Yə'ni təsvirin müxtəlif elementləri ilə eyni vaxtda axtarışın yerinə yetirilməsini tə'min edir. Məsələn: bizə Lebedevamn ekologiya haqqında rus dilində kitabı lazımdır. Bunun üçün biz axtarışın kompleks növünü seçirik. Açılmış pəncərədə axtarışın növlərini - müəllif, açar söz, dil, axtarış növünə uyğun lüğətdən axtarış terminlərini: Lebedeva, ekologiya, rus dili - seçirik və **Yerinə yetir** (Выполнить) düyməsini sıxırıq (şək.5). Əgər sorğuya uyğun sənəd tapılırsa, **Baxış** (Просмотр) düyməsini sıxıb, sənədin bibliografik təsvirinə baxa bilərik.

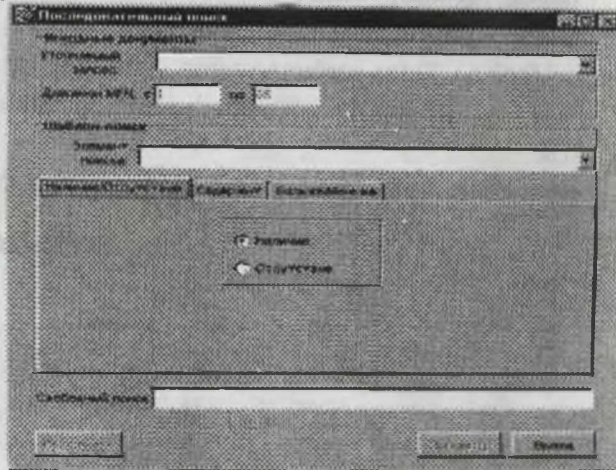
Şək.5.

Kompleks axtarışa uyğun açılan pəncərə iki işçi sahədən ibarətdir: **AXTARIŞIN SENARİSİ** (Сценарии поиска)

və **LÜĞƏT** (Словарь). **AXTARIŞIN SENARİSİ** sahəsi - kompleks sorğunun tərtib olunmasına xidmət edir və yuxarıda izah edilən **Axtarışın növü** (Вид поиска), **Termin** (Термин), **Qısaltma** (Усечение), **Kontekst** (Контекст), **Məntiq** (Логика) sütunlarından ibarətdir.

LÜĞƏT sahəsi isə kompleks axtarış üçün terminlərin seçimi məqsədilə təqdim olunur.

ARDICIL AXTARIŞ (Последовательный поиск, поиск все элементы) axtarışın xüsusi bir növü olub kitabxana işçisi və hazırlıqlı oxucuların istifadəsi üçün nəzərdə tutulub. Bu rejim sənədin spesifik tələbə cavab verən axtarışını təşkil edir (şək.6).

Şək.6.

Göründüyü kimi bu forma üç işçi sahədən ibarətdir:

İLKİN SƏNƏDLƏR (Исходные документы) - axtarışda iştirak edən sənədlərin təyin edilməsinə xidmət edir və **Dəqiqləşən sorğu** (Уточняемый запрос) və **Diapazon MFN¹** (Диапазон MFN) komponentlərindən ibarətdir. Də-

¹ Sənədlərin daxili unikal nömrələri

qiqləşən sorğu komponenti növbəti axtarış aparmaq üçün yerinə yetirilmiş sorğunun seçilməsini təmin edir. **Diapazon MFN** komponenti isə konkret nömrəli sənədlərin axtarışda iştirak etməyini təyin edir

ŞABLON AXTARIŞ (Шаблон поиска) – ardıcıl sadə axtarışın formalaşmasına xidmət edir. Onun tərkibi 2 elementdən: **Axtarış elementləri siyahısı** (меню Элемент поиска) və **üç bölməli AXTARIŞ NÖVÜ** sahəsindən (закладок Вид поиска) ibarətdir. Axtarış elementləri siyahısından təsvir elementləri seçilir, Axtarış növü sahəsi isə axtarış rejimlərinin müəyyən olunmasına xidmət edir.

SƏRBƏST AXTARIŞ (Свободный поиск).

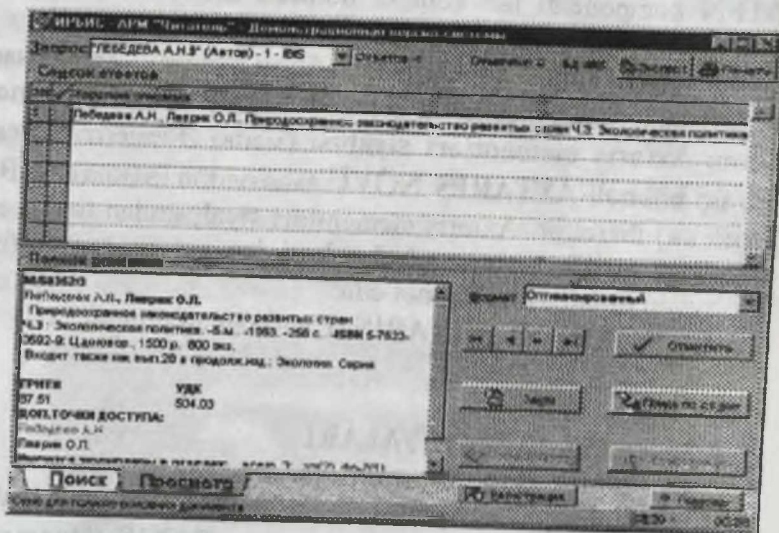
1.1.3. BAXIŞ FUNKSIYALARI

Tapılmış sənədlərə baxışı, sifarişini və çapı funksiyalarını yerinə yetirən interfeysin elementləri **BAXIŞ** (Просмотр) işçi sahəsində yerləşir (şək.7). Sahənin əsas komponenti **SORĞU** (Запрос) - yerinə yetirilmiş sorğular və sorğuların seçimi üçün nəzərdə tutulmuş siyahıdan tələb olunan nəticənin baxışını təmin edir. Tutaq ki, biz Lebedevanın "Экологическая политика" kitabının təsvirinə baxmaq istəyirik. Bunun üçün **SORĞU** (Запрос) menyusundan yerinə yetirilmiş sorğu olan "Lebedeva A.N. \$ (Автор)-1-IBIS" sətirini seçirik. Seçilmiş sorğunun qısa təsviri siyahı formasında **CABABLARIN SIYAHISI** (Список ответов) sahəsində əks olunacaq. Bu sahə üç sütundan ibarət cədvəl formasındadır (şək.7).

Nö -cavab siyahısında sənədlərin ardıcıl nömrəsini göstərir.

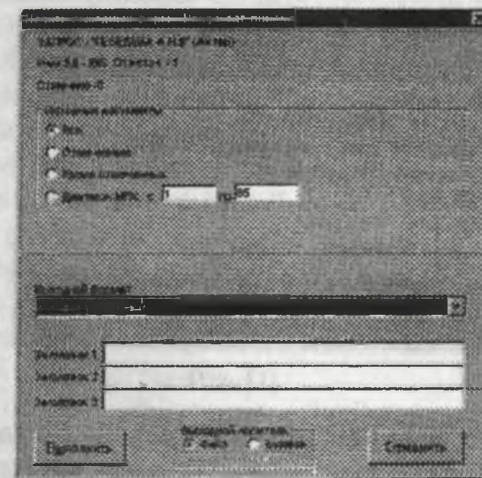
☒ işarə uyğun sənədin qeydini göstərir.

Qısa təsvir (Короткие описание) - müvafiq olaraq sənədin qısa təsvirini əks etdirir.

Şək.7.

Seçilmiş sorğunun qısa təsviri bizi qane etmədikdə **CAVABLARIN SİYAHISI** sahəsində müvafiq təsvirin üzərində siçanın oxunu iki dəfə sıxmaqla **TAM TƏSVİR** (Полное описание) sahəsində onun tam təsvirinə baxa bilərik. Bundan sonra yerinə yetirilən əməliyyatları çap etmək üçün **Çap** (Печать) düyməsini sıxırıq və açılan **Çıxış formalarının çapı** (Печать выходных форм) pəncərəsində lazımi parametrləri seçib nəticəni çap edə bilərik (şək.8).

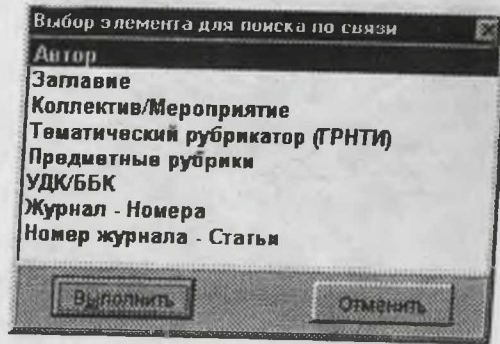

Şək.8.

TAM TƏSVİR sahəsində sənədin bibliografik təsvirinə müxtəlif formatlarda baxış tə'min olunur. **Format** (Формат) açılan siyahıda təqdim olunan formatlara uyğun məs: UNIMARC, USMARC formatları və ya informasiya xarakterli formatda sənədin bibliografik təsvirinə baxmaq mümkündür.

Həmçinin **TAM TƏSVİR** sahəsində **Çap** (Печать) düymələr qrupu vasitəsilə cari sorğuya uyğun tapılan tam təsvirə baxış zamanı birinci, əvvəlki, sonrakı və sonuncu sənədə keçid tə'min edilir. Bu sahədə sənədin növbəti çapa göndərilməsi məqsədilə **Qeyd etmək** (Отметить) düyməsindən istifadə olunur.

Əlaqəyə görə axtarış (Поиск по связи) düyməsi **Tam təsvir** pəncərəsində təsvir olunan cari sənədlə əlaqəli digər sənədlərin axtarışının aparılması üçün nəzərdə tutulub. Bu zaman açılan pəncərədən **Əlaqəyə görə axtarış** üçün lazımi təsvir elementi seçilməlidir (şək.9).

Шәк.9.

TAM TƏSVİR sahəsində əks olunan sənədlə əlaqəli qrafik verilənlərə baxış üçün **İllüstrasiya** (Иллюстрация) düyməsindən istifadə olunur. **TAM TƏSVİR** sahəsində əks olunan sənədi sifariş vermək üçün **Sifariş** (Заказ) düyməsini sıxırıq və açılan pəncərədə oxucu, oxucu biletinin nömrəsini daxil edir və sifariş qəbul olunur (şəк. 1.).

1.2 "KATALOQLAŞDIRICI" AVTOMATLAŞMIŞ İŞÇİ YERİ

"KATALOQLAŞDIRICI" Avtomatlaşmış İşçi Yeri-nin aşağıdakı xüsusiyyətləri var:

1. Beynəlxalq formatlar əsasında biblioqrafik təsvirin strukturu-nun müəyyən edilməsi və istifadəçinin tələbatına uyğun strukturda dəyişikliklərin edilməsi (sadələşmə və ya əla-vələr) imkanının;
2. Müxtəlif biblioqrafik təsvirə uyğun çox saylı işçi vərəq yığımının;
3. UOT/KBT-ya əlifba-mövzu göstəriciləri və Avtoritet fayllara predmet başlıqlar daxil olmaqla nəşrin linqvistik

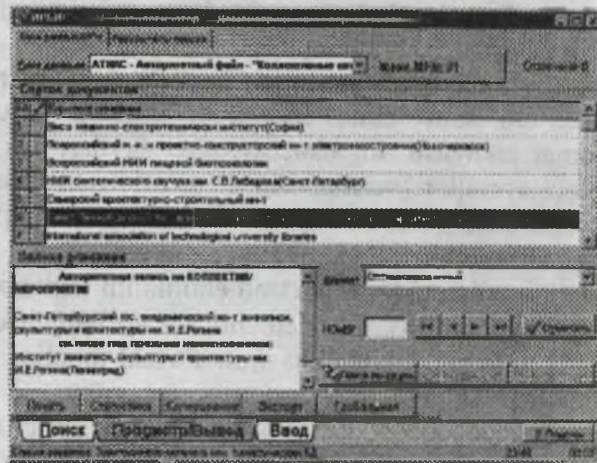
- işlənməsinin (sistemləşdirmə, predmetləşdirmə, indeks-ləşdirmə) avtomatlaşdırılmış texnologiyasının;
4. Bir tərəfdən nəşrin bütün nömrələrinin (cildlərin) daxil olması haqqında məlumat da daxil olmaqla onun (nəşrin) tam toplu təsvirinin mövcudluğunu, digər tərəfdən - ona daxil olan məqalələr haqqında məlumat verən ayrı-ayrı nömrənin təsvirinin mövcudluğunu təmin edən dövrü nəşrlərin (jurnalların) təsvirinin orijinal texnologiyasının;
 5. Analoji biblioqrafik təsvirlərin yaradılması zamanı xüsusi-lə çox cildli (davam edən) nəşrlərin işlənməsi zamanı təkrar daxil etməmək üçün verilənlərin surətinin alınması-nın xüsusi texnologiyasının;
 6. Verilənlərin daxil edilməsinin - daxiletmə prosesini asan-laşdıran və səhv etmə ehtimalını azaldan - xüsusilə, məlumat menyusu, lüğətlər, avtoritet fayllar, daxil olun-muş işçi vərəqlər (verilənlərin elementlərinin xüsusi ayı-rıcılarının daxil edilməsinin vacibliyi istisna olmaqla) kimi servis vasitələrinin;
 7. Daxiletmə prosesində səhv etmə ehtimalını tamamilə azal-dan ayrı-ayrı biblioqrafik elementlərin və bütünlükdə bib-liografik təsvirin yoxlanılmasının formal-məntiqi nəzarət sisteminin;
 8. Elektron kataloqunun verilənlər bazasında artıq mövcud olan nəşrin təsvirinin biblioqrafik yazısının Elektron kata-loqa təkrar daxil olunmasının qarşısını alan avtomatik dub-likasiyasının yoxlanılması rejiminin;
 9. Verilənlərin kommunikatív formatlarda (UNIMARC/US-MARC/RUSMARC) idxal/ixracı üçün vasitələrin;
 10. Verilənlər bazasının qlobal (qrup halında) redaktəsi üçün vasitələrin;
 11. Biblioqrafik təsvirlərə qrafik verilənlərin, ilkin sənədlərin və digər xarici obyektlərin tam mətnlərinin daxil olunma imkanlarının;

12. Sənədlərin (bibliografik təsvirlərin) onların sonrakı redaktəsi və surətinin alınması məqsədilə axtarışı üçün təyin olunan geniş axtarış vasitələri spektrinin və s. olması.

"KATALOQLAŞDIRICI" Avtomatlaşmış İşçi Yerinin funksional interfeysi üç əsas işçi bölmədən ibarətdir:

- ♦ AXTARIŞ (Поиск)
- ♦ BAXIŞ/NƏTİCƏ (Просмотр/Вывод)
- ♦ DAXİLETMƏ (Ввод).

Hər bir bölmə adına uyğun funksiyanı yerinə yetirir (şek.10).

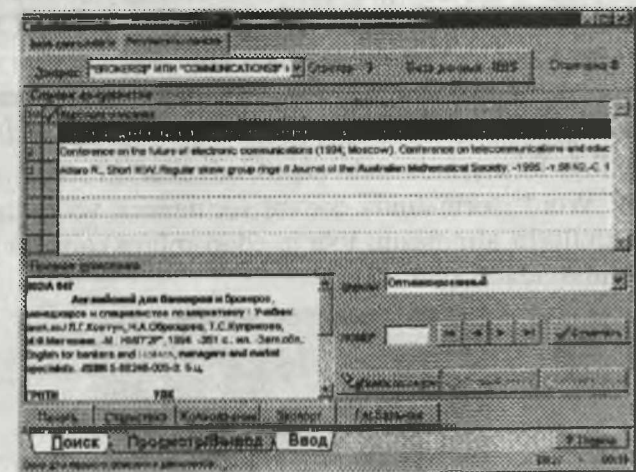
Şek. 10.

"KATALOQLAŞDIRICI" Avtomatlaşmış İşçi Yerinin AXTARIŞ (Поиск) bölməsi tam şəkildə "OXUCU" Avtomatlaşmış İşçi Yerinin eyni adlı bölməsi ilə üst-üstə düşür. Bu bölmədə yeganə əlavə rejim **Lüğətlə sənədin redaktə olunmasıdır**¹

BAXIŞ/NƏTİCƏ (Просмотр/Вывод) işçi bölməsi interfeysin yuxarı hissəsində yerləşən iki - VERİLƏNLƏR

¹ Bu rejim düyməsini sıxmaqla müəyyən olunur.

BAZASI/MFN (База данных/MFN) və AXTARIŞIN NƏTİCƏSİ (Результат поиска) bölmələrindən ibarətdir. VERİLƏNLƏR BAZASI/MFN - müvafiq verilənlər bazasındakı yaradılan bütün sənədlərlə işi təmin edir. AXTARIŞIN NƏTİCƏSİ bölməsi (şek.11) sorğuya görə axtarışın nəticəsində tapılan sənədlərlə iş üçündür. BAXIŞ/NƏTİCƏ bölməsinin qalan komponentləri üç işçi sahədə yerləşib:

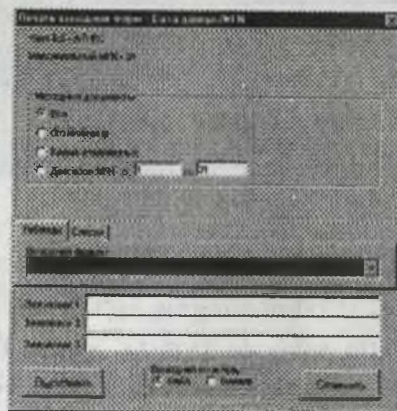

Şek.11.

SƏNƏDLƏRİN SİYAHISI (Список документов) sahəsi "OXUCU" Avtomatlaşmış İşçi Yerində BAXIŞ bölməsindəki müvafiq sahə ilə eynidir. Əgər VERİLƏNLƏR BAZASI/MFN bölməsi seçilibsə, onda SƏNƏDLƏRİN SİYAHISI sahəsində cari verilənlər bazasındakı bütün sənədlərin siyahısı təsvir olunacaq. Əgər AXTARIŞIN NƏTİCƏSİ bölməsi seçilibsə SƏNƏDLƏRİN SİYAHISI sahəsində cari sorğuya görə sənədlərin siyahısı əks olunacaqdır.

TAM TƏSVİR (Полное описание) sahəsi "OXUCU" Avtomatlaşmış İşçi Yerində **BAXIŞ** bölməsindəki eyni adlı sahə ilə üst-üstə düşür. Yeganə fərq **Nömrə** (Номер) redaktə sətrinin olmasındadır ki, bu da tam təsvirdə baxışın başlandığı sənədin nömrəsini göstərmək üçündür.

Baxılan bölmədə həmçinin **Çap, Surətalma, Eksport, Statistika** və **Global** rejimləri nəzərdə tutulmuşdur. İnformasiyanın çapı üçün **Çap** (Печать) düyməsindən istifadə olunur. Düyməni sıxdıqda açılan pəncərə "OXUCU" Avtomatlaşmış İşçi Yerindəki axtarışın nəticələrinin çapı üçün olan pəncərə ilə eynidir. Yeganə fərq çapın iki rejimini təmin edən **Siyahılar** (Списки) - verilən sənədlərin çeşidlənməyən ardıcılığı formasında sadə çap; **Cədvəllər** (Таблицы) - Microsoft Word¹ formatında cədvəl formasının və orijinal maket göstəricilərin alınmasını təmin edən mürekkəb çap rejimlərinin olmasındadır (şək. 12).

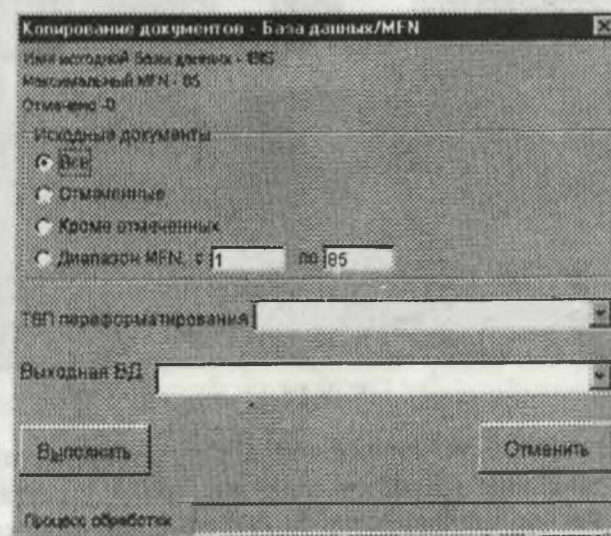
Şək.12.

Şekildən göründüyü kimi bütün sənədləri, yalnız qeyd olunan sənədləri, qeyd olunandan başqa bütün sənədləri, daxili MFN

¹ Mətn redaktoru proqramı

nömrə diapazonuna uyğun sənədləri çap etmək mümkündür. Həmçinin çapın hansı fiziki daşıyıcılarda (fayl və ya kağız) olacağını müəyyənləşdirmək olar.

Daxili nömrələrin diapazonu (MFN) formasında göstərilən sənədlərin surətinin alınması üçün **Surətalma** (Копирование) rejimi nəzərdə tutulub. Çap rejimində olduğu kimi surətalma rejimində də tələbata uyğun - bütün sənədlərin, yalnız qeyd olunan sənədlərin, qeyd olunandan başqa bütün sənədlərin, daxili nömrə diapazonunda göstərilən sənədlərin surətini almaq mümkündür (şək. 13).

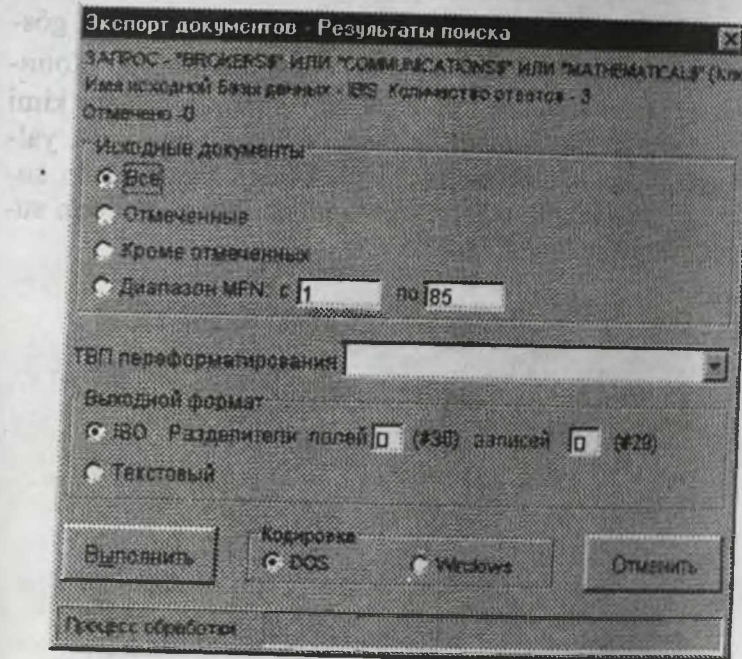

Şək.13.

Eksport (Экспорт) rejimi ISO¹ kommunikativ formatında (xüsusilə, UNIMARC, USMARC və ya RUSMARC) fayl və ya strukturlaşan mətn faylında - baxış prosesində qeyd olunan və ya axtarışın nəticəsində alınan daxili nömrələrin

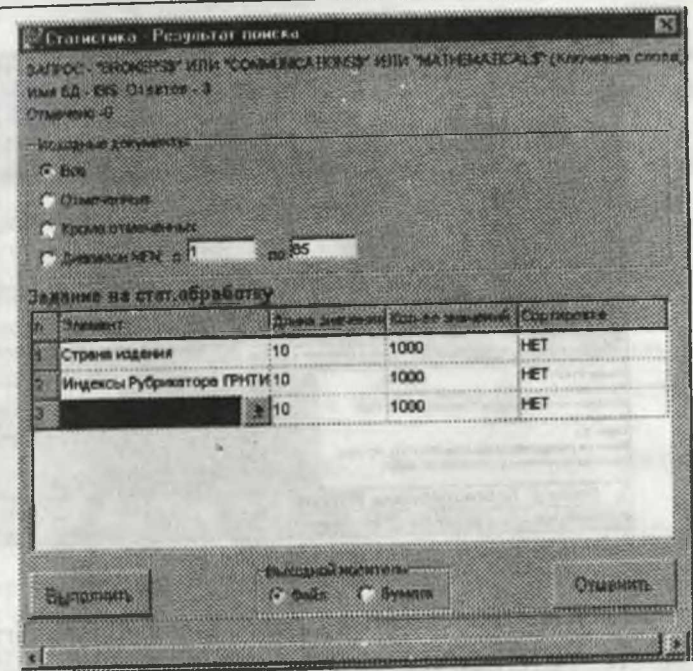
¹ ISO - Beynəlxalq standartlaşdırma təşkilatıdır.

diapazonu (MFN) formasında göstərilən sənədlərin nəticələri üçün nəzərdə tutulub (şək.14).

Şək.14.

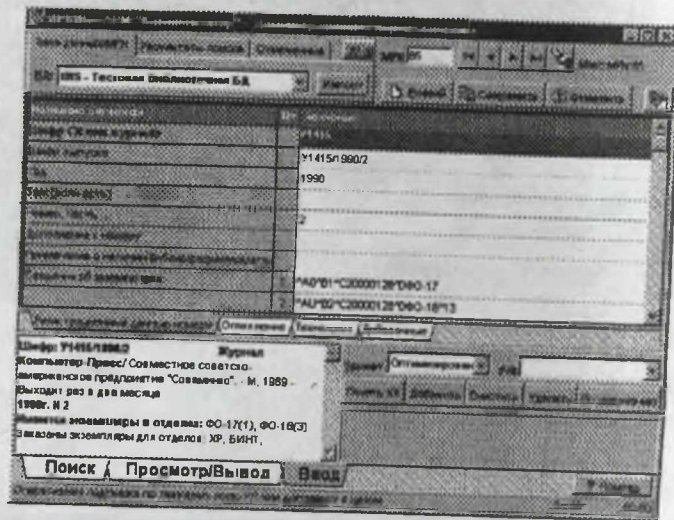
Статистика (verilənlərin statistik işlənməsi) rejimi - verilənlər bazasında sənədlərin müxtəlif təsvir elementlərinə görə statistik paylanması haqqında fayl şəklində və ya kağızda məlumat hazırlayır (şək.15). Hansı təsvir elementinə görə statistik analizin aparılacağı və işlənmə zamanı hansı sənədlərin iştirak edəcəyi haqqında informasiya **Статистика** düyməsini sıxdıqdan sonra açılan formadan seçilir.

Şək.15.

Global (Sənədlərin global redaktəsi) rejimi - Verilənlər bazasında yazı qruplarının eyni vaxtda redaktəsi üçündür. Yazı qrupları **BAXIŞ/NƏTİCƏ** bölməsində təyin olunur.

DAXİLETMƏ (Ввод) bölməsində verilənlərin daxil edilməsini həyata keçirən komponentlər yerləşib (şək.16).

Şek.16.

DAXİLETMƏ işçi bölməsi üç sahədən ibarətdir:

1. VERİLƏNLƏR BAZASI/MFN (База данных /MFN). Bu komponent seçilmiş verilənlər bazasında, sənədlərin daxili MFN nömrələrinə müvafiq olaraq seçilən bütün sənədlərlə işi, həmçinin yeni sənədlərin daxil edilməsini təmin edir.

2. AXTARIŞIN NƏTİCƏSİ (Результат поиска) sahəsi sorğuya görə axtarışın nəticəsində tapılan sənədlərlə iş üçündür. Sorğunun seçilməsi **Sorğu** (Запрос) açılan siyahısının köməyi ilə həyata keçirilir.

3. QEYD OLUNANLAR (Отмеченные) sahəsi **BAXIŞ/ÇIXIŞ** bölməsində baxış prosesində qeyd olunan sənədlərlə işi təmin edir.

DAXİLETMƏ (Ввод) işçi bölməsinin qalan komponentləri aşağıdakı üç qrupda yerləşdirilib. Qeyd edək ki, bu qruplardakı komponentlərin funksiyaları yuxarıda seçəcəyimiz bölmələrin məzmununa müvafiq təmin olunur.

□ **Əsas idarəedici elementlər** (Основные управляющие компоненты) qrupu - sənədlərin idarə olunması funksiyalarını reallaşdıran elementlərdən ibarətdir. Bunlar:

MFN sətiri - cari redaktə olunan sənədin daxili nömrəsini göstərir. Verilənlər bazasında hər bir sənədin tərtibi zamanı ona MFN adlanan daxili unikal nömrə verilir.

Noviqator düymələri¹ - redaktə olunan bir sənəddən digərinə keçidi təmin edir.

Yeni (Новый), **Yadda saxlamaq** (Сохранить) və **Ləğv etmək** (Отменить) düymələri adlarına müvafiq funksiyaları yerinə yetirirlər.

■ **düyməsi** - cari sənədin bu və ya digər verilənlər bazasına surətinin köçürülməsi rejimi üçündür.

□ **Daxiletmənin işçi vərəq sahəsi** (Область рабочего листа ввода) - interfeysin orta hissəsində yerləşib, cari sənəddəki verilənlərin daxil edilməsinin bütün funksiyalarını reallaşdıran elementlərdən ibarətdir. İşçi vərəqə - verilənlər elementlərinin müəyyən yığımının redaktə və daxil edilməsini təmin edən daxiletmə ssenarisi kimi baxıla bilər. Verilənlər bazasının seçilməsindən asılı olaraq, sistem müxtəlif daxiletmə ssenariləri təqdim edir. Məs: Elektron kataloq verilənlər bazası seçildikdə, sistem, müxtəlif formalı bibliografik təsvirlərin redaktəsi və daxil edilməsi üçün nəzərdə tutulan işçi vərəqə na-borunu təqdim edir. İşçi vərəqin seçimi İşçi vərəq siyahısı ilə təmin olunur. İşçi vərəq bir neçə səhifədən ibarət ola bilər. İşçi vərəq cədvəl şəklində olub, aşağıdakı hissələrdən ibarətdir:

Elementin adı (Названия элемента) - burada verilənlər elementinə uyğun tam ad göstərilir.

№ - sahələrin təkrarlanma nömrəsini göstərir.

Parametr (Значение) - elementin adı sahəsinə uyğun redaktə və daxil etmənin yerinə yetirilməsi sahəsidir.

¹ Keçid düymələri

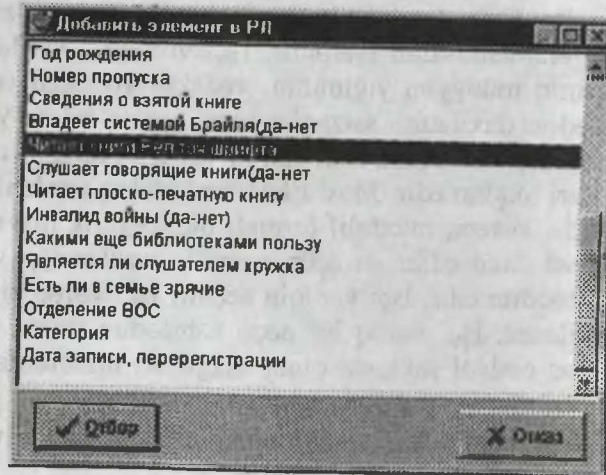
Qeyd edək ki, verilənlər işçi vərəqə həmçinin mə'lumat kitabçasından lüğətdən daxili işçi vərəqədən avtoritet fayllardan və s.-də daxil etmək olar.

□ **Əlavə idarə etmə elementləri** (Дополнительные управляющие компоненты) - qrupu sənədlərin tam idarə olunmasının əlavə funksiyalarını yerinə yetirən elementlərdən ibarətdir:

Sənədin tam təsviri və Format menyusu - daxil edilən cari sənədin seçilmiş formatla tam təsvirini göstərir.

Kataloq kartoçkası kimi çap (Печать КК) düyməsi - daxil edilən cari sənəd əsasında kataloq kartoçkaları kompleksinin çapı üçündür.

Əlavə etmək (Добавить) düyməsi - yaradılmış işçi vərəqədə olmayan verilənlər elementlərinin cari sənədə daxil edilməsini tə'min edir (şek.17).

Şek.17.

Ləğv etmək (Удалить) düyməsi - cari sənədə "məntiqi ləğv olunmuş" atributunun mənimsədilməsinə xidmət edir. Belə atributlu sənədlər axtarış və baxış prosesində iştirak etmir. Lakin istənilən vaxt bu atributu götürməklə sənədi əvvəlki vəziyyətinə qaytarmaq olar.

Silmək (Очистить) düyməsi - daxil edilən cari sənədin təsvir elementlərinin bütün sahələrdən pozulmasına xidmət edir. Yə'ni artıq verilənlər bazasında mövcud olan hər hansı bir sənədin yerinə tamamilə başqa məzmunlu digər bir sənəd daxil edildiyi zaman istifadə oluna bilər.

1.3 "KİTAB VERİLİŞİ" AVTOMATLAŞMIŞ İŞÇİ YERİ

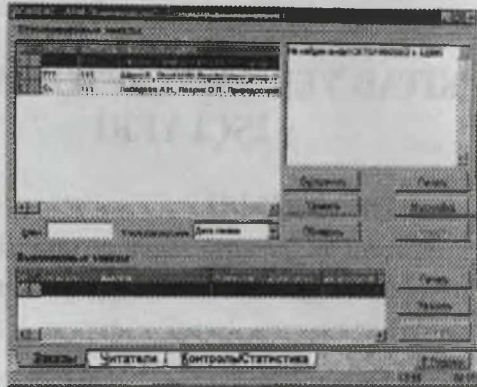
«KİTAB VERİLİŞİ» Avtomatlaşmış İşçi Yeri ədəbiyyatın verilməsi və qaytarılmasına nəzarət funksiyalarını yerinə yetirən kitabxana əməkdaşının işçi yeridir. «KİTAB VERİLİŞİ» Avtomatlaşmış İşçi Yerinin aşağıdakı əsas xüsusiyyətləri var:

1. Ədəbiyyatın verilməsi üçün sifarişlərin növbələşməsinə və sifarişlərin yerinə yetirilməsinin qeydiyyatını təmin edən sadə, rahat vasitələrin mövcudluğu;
2. Sifariş olunmuş ədəbiyyatın sərbəst nüsxələri haqqında daim yeniləşən operativ informasiyanın verilməsi;
3. Oxucularda olan ədəbiyyat, əlində ədəbiyyat olan oxucular haqqında daim yeniləşən operativ informasiyanın verilməsi;
4. Ədəbiyyatın qaytarılması faktının və müvafiq nüsxənin azad olunmasının sadə qeydə alma vasitələrinin mövcudluğu;
5. Oxucunun fərdi kartoçkasında ədəbiyyatın verilməsi/qaytarılması haqqında bütün informasiyanın uçotu;

6. Kitab verilişi haqqında statistik məlumatın alınması imkanı (xüsusilə, borclular, borc verilən ədəbiyyat və verilişin sayı statistik sorğu haqqında).

«**KİTAB VERİLİŞİ**» Avtomatlaşmış İşçi Yerinin funksional interfeysi üç işçi bölmədən ibarətdir:

SİFARIŞLƏR (Заказы) bölməsi «**OXUCU**» Avtomatlaşmış İşçi Yerindən formalaşan sifarişlərin növbə ilə yerinə yetirilməsini reallaşdıran komponentlərdən ibarətdir (şək.18).

Şək.18.

SİFARIŞLƏR bölməsi 2 işçi sahəyə bölünür:

1. YERİNƏ YETİRİLMƏMİŞ SİFARIŞLƏR

(Невыполнение заказы) sahəsi – yerinə yetirilməmiş sifarişlərin növbələşməsinə və kitab verilişinin həmin növbə ilə həyata keçirilməsini təmin edən komponentlərdən ibarətdir. Yerinə yetirilməmiş sifarişlər sahəsi cədvəl formasında olub, yerinə yetirilməmiş cari sifarişlərin siyahısını əks etdirir. Cədvəl aşağıdakı sütunlardan ibarətdir:

Sərbəst nüsxə (Своб. экз) – sifariş olunan ədəbiyyatın azad nüsxələrinin (verilişə hazır olan) mövcudluğu haqqında məlumatı əks etdirir. **Hə** (Да) qiyməti sərbəst nüsxənin

mövcudluğunu, **Yox** (Нет) qiyməti sərbəst nüsxənin yoxluğu haqqında, **???** qiyməti isə nüsxə haqqında məlumat olmadığını göstərir.

Oxucu (Читатель) – sifariş verən oxucunun ad-identifikatorunu göstərir.

Sifariş olunan nəşr (Заказанное издание) – sifariş olunan nəşrin qısa təsvirini göstərir.

Nəşrin şifrəsi (Шифр издания) – Elektron kataloqun verilənlər bazasında sənədin şifrəsini göstərir.

Sifariş tarixi (Дата заказа) – sifarişin verilməsi tarixini və vaxtını göstərir.

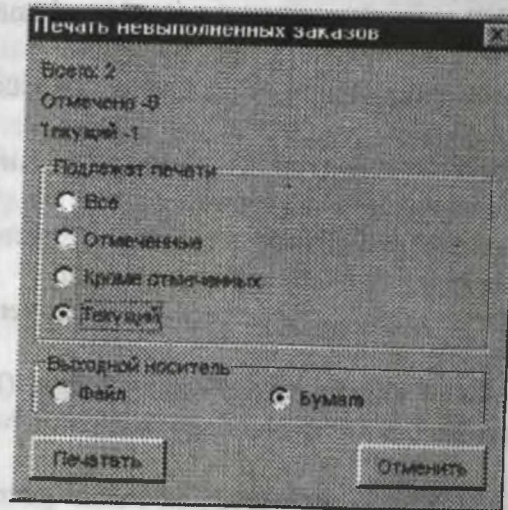
Elektron kataloqun verilənlər bazası (БД ЭК) – sifariş olunan kitabın təsvir olunduğu verilənlər bazasının adını göstərir.

Çeşidləmə açarı – siyahıda yerinə yetirilməmiş sifarişlərin düzülüşünü təyin edən parametrlərinin seçilməsinə xidmət edir.

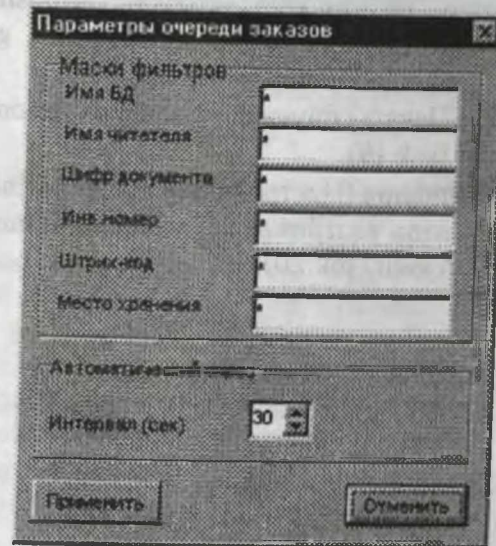
Yerinə yetirilməmiş sifarişlər sahəsinin sağ hissəsindəki pəncərə cari sifarişin tam təsvirini göstərir. Onun aşağısında yerləşən düymələr:

Çap (Печать) düyməsi yerinə yetirilməmiş sifarişlərin çapı üçündür (şək.19).

Tənzimləmə (Настройка) düyməsi yerinə yetirilməmiş sifarişlərin yerinə yetirilməsi üçün əlavə parametrləri yaradılmasına imkan verir (şək.20).

Şek.19.

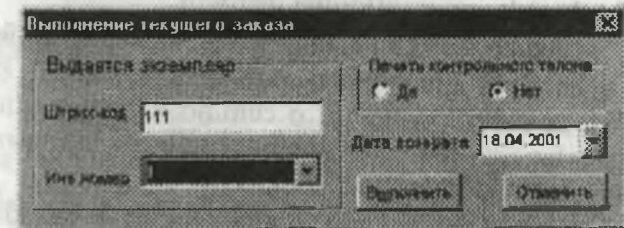

Şek.20.

Yeniləşmə (Обновить) düyməsindən yerinə yetirilməmiş sifarişlər siyahısının tez bir zamanda yeniləşməsi üçün istifadə olunur.

Ləğv etmək (Удалить) düyməsi növbədən qeyd olunmuş sifarişlərin (hələ yerinə yetirilməmiş) ləğv edilməsi üçündür.

Yerinə yetirmək (Выполнить) düyməsi – cari sifarişin yerinə yetirilməsinə xidmət edir. Yerinə yetirmək düyməsini sıxdıqdan sonra açılan pəncərədə (şek.21) cari sifarişə görə veriləcək kitabın identifikasiya nişanlarından birini (ştrix-kod, inventar nömrə), nəzərdə tutulan qaytarılma tarixini və s. seçmək və **Yerinə yetirmək** (Выполнить) düyməsini sıxmaq lazımdır.

Şek.21.

2. YERİNƏ YETİRİLMİŞ SİFARİŞLƏR (Выполнение заказов) sahəsi – yerinə yetirilmiş sifarişlərlə işi təmin edən komponentləri özündə saxlayır. Sahə cədvəl formasında olub, yerinə yetirilmiş sifarişlərin siyahısını göstərir və aşağıdakı sütunlardan ibarətdir:

Oxucu (Читатель) – cari sifariş verən oxucunun ad-identifikatorunu;

Verilmiş (Выдано) – verilən nəşrin qısa təsviri və sə-nədin şifrəsini;

Nüsxə (Экземпляр) – verilən nüsxənin identifikasiya nişanını (inventar nömrəsi və ya ştrix-kod);

Sifarişin tarixi (Дата заказа) – sifarişin verilmə tarixini və vaxtını;

Veriliş tarixi (Дата выдачи) – sifarişin yerinə yetirilmə tarixini və vaxtını;

Elektron kataloqun verilənlər bazası (БД ЭК) – verilmiş nəşrin təsvir olunduğu elektron kataloqun verilənlər bazasının adını göstərir.

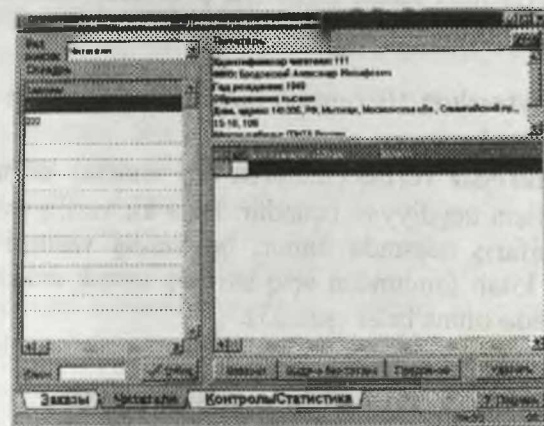
Cədvəlin sağ hissəsində yerləşən **Çap və Ləğv etmək** (Печать и Удалить) düymələri vasitəsilə müvafiq olaraq qeyd olunmuş sifarişin çapını və ləğv olunmasını təmin etmək olar.

OXUCULAR (Читатели) bölməsi ədəbiyyatın qaytarılmasını və oxucuya sifarişsiz ədəbiyyatın verilməsini rəsmiləşdirmək məqsədilə oxucuların sənədləri ilə işi reallaşdıran komponentlərdən ibarətdir.

Oxucu bölməsi kitab verilişi texnologiyası üçün spesifik əlamətlərə görə oxucu verilənlər bazasında axtarışı və oxucunun sənədləri ilə işi, o cümlədən ədəbiyyatın qaytarılması, sifarişsiz kitab verilişinin qeydiyyatı, lazımsız informasiyanın ləğv edilməsi və s. təmin edir.

Oxucu bölməsinin komponentləri 2 sahədə yerləşir: (şək.22)

- ♦ **AXTARIŞ NÖVÜ** (Вид Поиск) komponentləri və **LÜĞƏT** (Словарь) işçi sahəsi;
- ♦ **OXUCU** işçi sahəsi.

Şək.22.

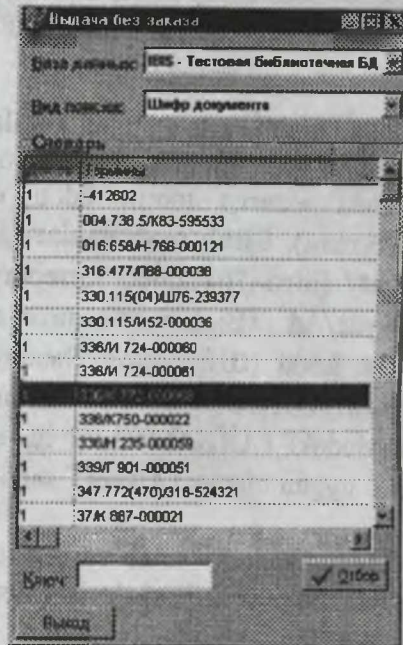
AXTARIŞ NÖVÜ (Вид Поиск) açılan siyahısı kitab verilişi texnologiyası üçün spesifik əlamətlərə görə Oxucu verilənlər bazasında axtarışı təmin edən elementlərdən - **Oxucular** (Читатели), **Kitab saxlayanlar** (Держатели), **Verilmiş ədəbiyyat/ Şifrə** (Выданная литература/Шифр), **Verilmiş ədəbiyyat/Ad** (Выданная литература/Название), **Nüsxənin ştrix kodu** (Штрих-код Экземпляра) ibarətdir. **LÜĞƏT** sahəsi «OXUCU» Avtomatlaşmış İşçi Yerindəki Axtarış bölməsindəki **LÜĞƏT** sahəsi ilə eynidir. Axtarışın seçilmiş növünə uyğun olaraq **LÜĞƏT** sahəsi müvafiq Lüğət təqdim edir.

OXUCU işçi sahəsi – kitab verilişi texnologiyası üçün spesifik olan oxucuların sənədləri ilə işi (xüsusilə ədəbiyyatın qaytarılması, sifarişsiz veriliş, həmçinin qaytarılma/veriliş haqqında lazımsız məlumatların ləğvi) təmin edən komponentləri özündə saxlayır. Yuxarı hissədəki pəncərədə oxucuların ümumi rekvizitləri, cədvəl formalı pəncərədə isə verilmə/qaytarılma haqqında bütün məlumatlar (məs.: Qaytarılma tarixi, Şifrə, verilən nəşrin qısa təsviri, veriliş tarixi, nəzərdə

tutulan qaytarılma tarixi, nüsxə və ştrix kod, elektron kataloqun verilənlər bazası və s.) əks olunur. Bu sahədə yerləşən düymələr:

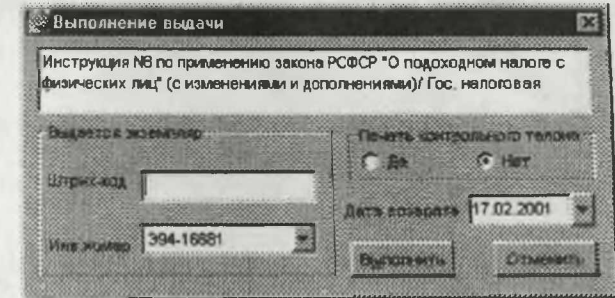
Qaytarılma (Возврат) düyməsi ədəbiyyatın qaytarılmasını reallaşdırır.

Sifarişsiz veriliş (Выдачи без заказа) düyməsi sifarişsiz verilişin qeydiyyatı üçündür. Belə ki, veriliş əvvəlcədən verilmiş sifariş əsasında olmur, bu veriliş vasitəsi xüsusilə oxucunun kitab fondundan açıq istifadə etmək imkanı olduğu halda istifadə oluna bilər (şək.23).

Şək.23.

Sifarişsiz veriliş düyməsini sıxdıqdan sonra açılan pəncərədəki komponentlər «OXUCU» Avtomatlaşmış İşçi Yerindəki Axtarış bölməsinin komponentləri ilə eynidir. Yalnız **Seçim** (Отбор) düyməsi (bir dəfə sıxdıqda) fərqli olaraq Lüğətdəki cari terminə görə elektron kataloqun verilənlər bazasındakı axtarışın yerinə yetirilməsinə xidmət edir. Sifarişsiz verilişin yerinə yetirilməsi üçün açılan növbəti pəncərədə (şək.24) verilişin həyata keçirilməsi üçün veriləcək nüsxənin ştrix-kodunu və ya inventar nömrəsini göstərərək **Yerinə yetirmək** (Выполнить) düyməsini sıxmaq lazımdır.

Şək.24.

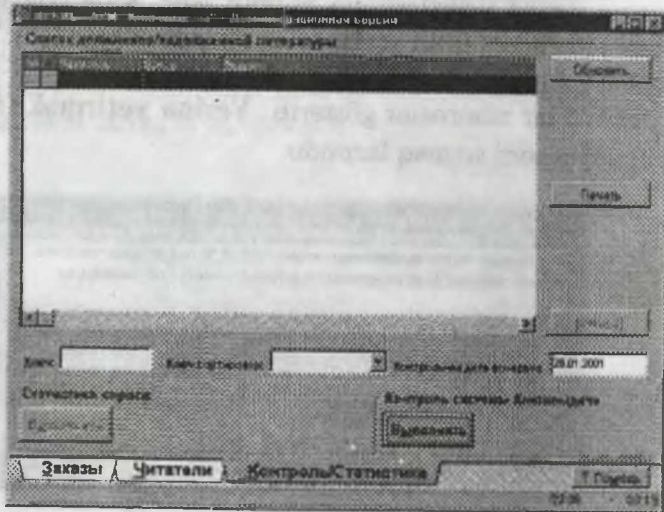
Şəkildən görüldüyü kimi bu pəncərə sifarişlə veriliş zamanı açılan **Sifarişin yerinə yetirilməsi** pəncərəsi ilə eynidir. Fərq verilən nəşrin qısa təsviri sahəsinin olmamasındadır (bax.şək.21).

Ləğv etmək (Удалить) düyməsi – oxucuların sənədlərindən lazımsız məlumatların ləğvinə xidmət edir.

NƏZARƏT/STATİSTİKA (Контроль/Статистика) bölməsi kitab verilişi sisteminə nəzarət və statistik məlumatların alınmasına xidmət edir.

NƏZARƏT/STATİSTİKA bölməsi iki işçi sahədən ibarətdir (şək.25).

- ◆ **BORCLULAR/QAYTARILMALI ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI** (Список должников/задолженной литературы)
- ◆ **KİTAB VERİLİŞİNİN NƏZARƏT SİSTEMİ** (контроль системы книговыдачи)

Şek.25.

BORCLULAR/QAYTARILMALI ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI (Список должников/задолженной литературы) sahəsi – cədvəl formasında olub, vaxtında qaytarılmayan və oxucuların əlində olan ədəbiyyat haqqında məlumatların siyahısını əks etdirir və borclu olan oxucunun ad – identifikatoru, qaytarılmamış kitabın verilənlər bazasında şifrəsi, qaytarılmamış kitabın qısa biblioqrafik təsviri, verilmə tarixi, qaytarılması nəzərdə tutulan tarix və s. sütunlardan ibarətdir.

Çeşidləmə açarı (Ключ сортировки) və **Açar** (Клөч) açılan siyahısı digər sahələrdə olduğu funksiyaları yerinə yetirir. **Ədəbiyyatın təhvil verilməsinin (qaytarılmasının) nəzarət tarixi** (Контроль системы Книговыдачи) sətri

ədəbiyyatın qaytarılma tarixini bildirir.

Yeniləşmə (Обновить) düyməsi – qaytarışın yerinə yetirilməsi və ya qaytarmanın nəzarət tarixinin dəyişdirilməsi ilə əlaqədar olaraq qaytarılmalı ədəbiyyat siyahısının yeniləşməsinə xidmət edir.

Çap (Печать) düyməsi – borclular və qaytarılacaq ədəbiyyat haqqında məlumatları çap etmək üçündür.

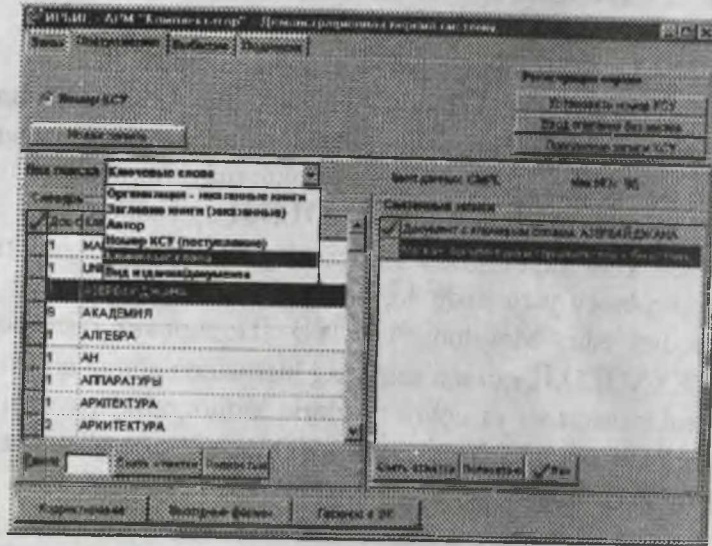
KİTAB VERİLİŞİNİN NƏZARƏT SİSTEMİ (контроль системы книговыдачи) sahəsi müxtəlif qəza nəticəsində (məsələn, elektrik kəsilməsi) "Elektron kataloq" və "Oxucular" verilənlər bazalarında kitab verilişinə uyğun olmayan səhvlərin aşkara çıxarılması və aradan qaldırılmasına xidmət edir.

1.4 "KOMPLEKTLƏŞDİRİCİ" AVTOMATLAŞMIŞ İŞÇİ YERİ

«KOMPLEKTLƏŞDİRİCİ» Avtomatlaşmış İşçi Yeri – komplektləşdirmə və kitabxana fondunun uçotu funksiyalarını yerinə yetirən müvafiq kitabxana əməkdaşının avtomatlaşmış işçi yeri olub, eyni zamanda biblioqrafik informasiya bazasının zənginləşməsinə təmin edir. Bu Avtomatlaşmış İşçi Yeri aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

1. Qısa biblioqrafik verilənlərin, kitablar və digər nəşrlərə sifarişin formalaşması üçün nəşr edən və yayan təşkilatlar haqqında verilənlərin daxil edilməsi.
2. Sifarişlərin yerinə yetirilməsinə nəzarət.
3. Kitabxanaya daxil olan kitablara nəzarət, daxil olan kitab dəstləri haqqında müvafiq informasiyanın Yekun uçot ki-

məntiqi əlaqəli yazıların siyahısı isə müvafiq **Əlaqəli yazılar** komponentində əks olunur (şək.27).

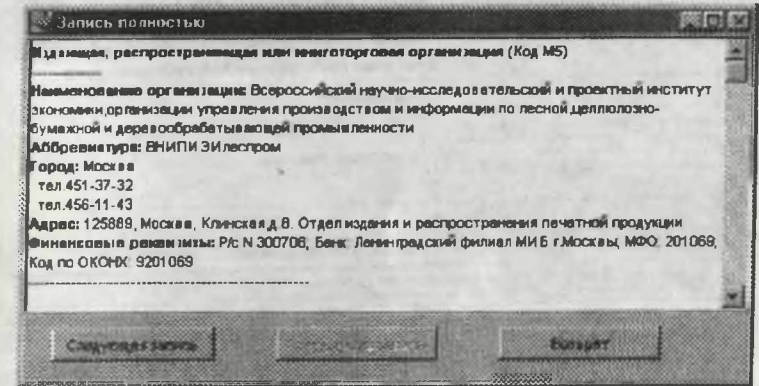
Şək.27.

LÜĞƏT sahəsi 3 sütundan ibarətdir. I sütun əlaqəli yazı sahəsində olduğu kimi qeyd üçündür. Bunun üçün kursoru seçilən sətirin birinci sütununun üzərinə qoyub siçanın düyməsini sıxmaq lazımdır. II sütun bu termini bildiren yazıların miqdarım, II sütun isə lüğətin terminlərini göstərir. **LÜĞƏT** sahəsinin aşağısında yerləşən elementlər, o cümlədən:

Açar (Ключ) mətn sahəsi lüğətdən istənilən terminin asanlıqla tapılmasını təmin edir.

Əlaqəli yazılar (Связанные записи) komponentində lüğətdə cari terminlə məntiqi əlaqəli yazıların siyahısı əks olunur. **Bütünlüklə** (Полностью) düyməsini sıxdıqda cari və ya qeyd olunmuş termin və əlaqəli yazılara tam baxış üçün pəncərə açılır (şək.28). Əgər lüğətdə və ya əlaqəli yazı sahəsində bir neçə termin qeyd olunubsa, açılan tam təsvir pəncərəsində bütün qeyd olunmuş yazılara baxmaq olar⁴. Bunun üçün **Sonrakı yazı** (Следующая запись) və **Əvvəlki yazı** (Предыдущая запись) düymələrindən istifadə olunur (şək.28). **Qayıdış** (Возврат) düyməsi əvvəlki bölməyə keçidi təmin edir.

cərəsində bütün qeyd olunmuş yazılara baxmaq olar⁴. Bunun üçün **Sonrakı yazı** (Следующая запись) və **Əvvəlki yazı** (Предыдущая запись) düymələrindən istifadə olunur (şək.28). **Qayıdış** (Возврат) düyməsi əvvəlki bölməyə keçidi təmin edir.

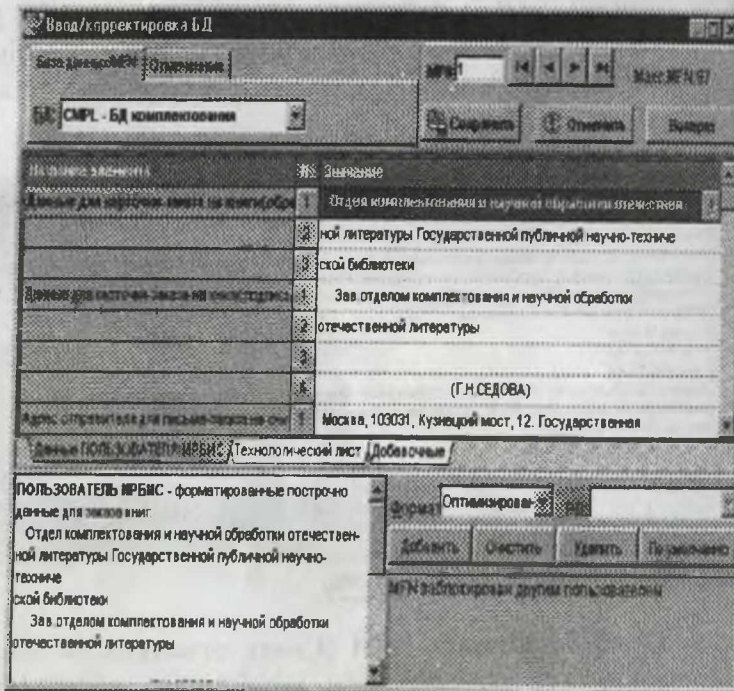
Şək.28.

Qeyd olunmanın ləğvi (Снять отметки) düyməsini sıxdıqda lüğət və əlaqəli yazılar sahələrində edilən bütün qeydlər silinir

Pəncərənin aşağı hissəsində yerləşən **İŞLƏNMƏ** sahəsində **Korrektə** (Корректировка), **Çıxış formaları** (Выходные формы), **Elektron kataloqa ötürmə** (Перенос в ЭК) düymələri yerləşmişdir.

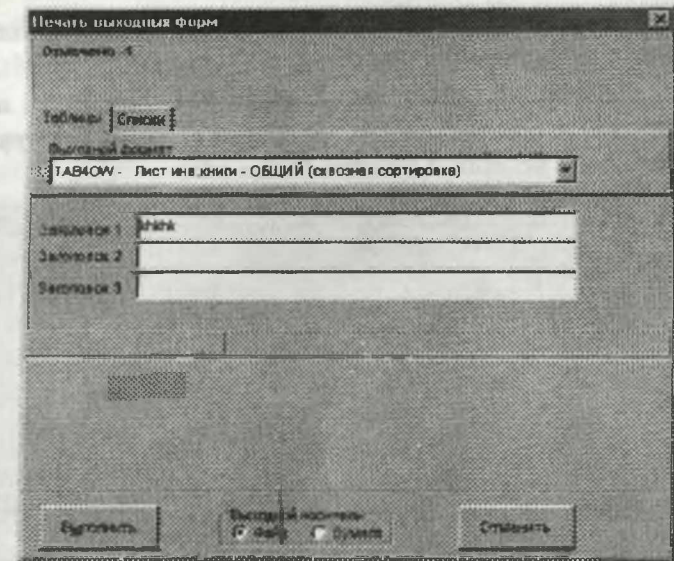
Korrektə (Корректировка) düyməsini sıxdıqda yazıların **Daxiletmə/redaktə** (Ввод/корректировка БД) pəncərəsi açılır (şək.29).

⁴ Əlaqəli sahələr komponentində bütün yazıları qeyd etmək üçün **Hamısı** (Все) düyməsini sıxmaq lazımdır (şək 27).

Şek.29.

Açılmış pəncərənin **Saxlamaq** (Сохранить) düyməsi yazı üzərində edilən düzəlişləri yadda saxlamağı, **İmtina** (Отменить) düyməsi edilən düzəlişlərin ləğvini təmin edir. **Çıxış verilənləri** (Выходные данные) düyməsi cədvəl və ya siyahılar şəklində çap sənədlərinin tərtibi üçün pəncərə açır (şek.30). Pəncərə aşağıdakı komponentlərdən təşkil olunmuşdur:

Şek.30.

Cədvəllər/Siyahılar (Таблицы/Списки) bölmələri siyahı və cədvəllərin formalaşması rejimini müəyyən edir. Bu bölmələr buraxılış forması siyahısını və həmçinin onların formalaşma texnologiyasını təyin edir.

Başlıqlar 1-3 (Заголовок 1-3) komponentləri bu prosesdə çap olunacaq sənədlərin başlıqlarının üç səviyyəsinin verilməsinə xidmət edir.

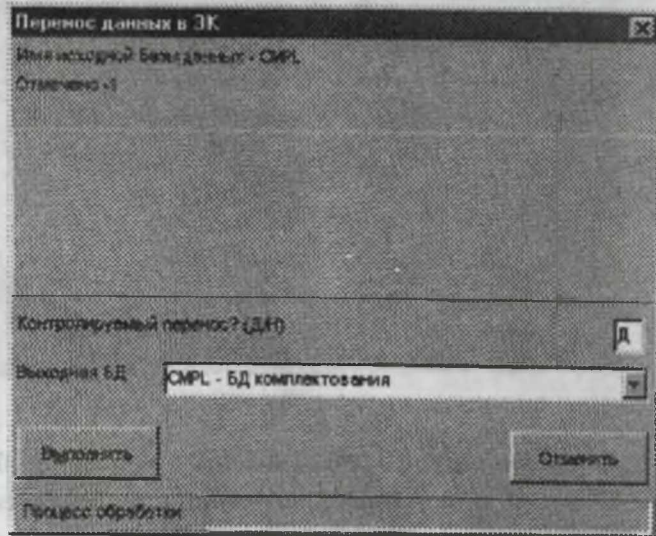
Yerinə yetirmək (Выполнить) düyməsi çap sənədinin formalaşmasını yerinə yetirir.

Buraxılış daşıyıcısı (Выходной носитель) komponenti istifadəçiyə çap sənədinin fayl şəklində saxlanılması və ya kağızda çap olunması variantlarından birinin seçilməsini təmin edir.

Qeyd edək ki, yalnız **SİLİNMƏ** bölməsində əlavə olaraq **Verilənlər bazasının adı** (Имя база данных) komponenti yerləşir.

Ləğv etmək (Отменить) düyməsi buraxılış formanın yaradılması prosesini ləğv edir.

Elektron kataloqa köçürülmə (Перенос в ЭК) düyməsini sıxdıqda açılan pəncərədən (şək.31) yazıların köçürüləcək verilənlər bazasını təmin edir.

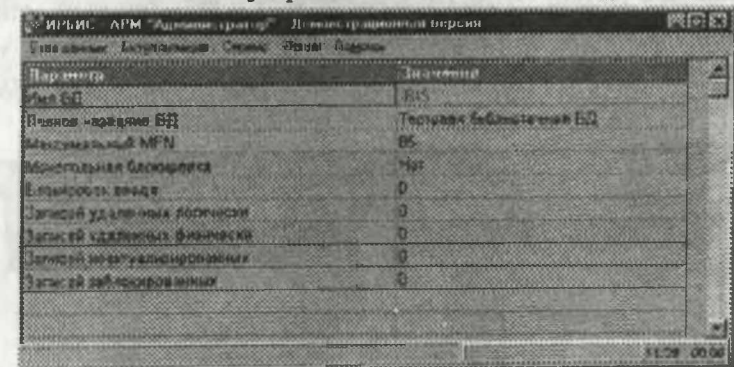

Şək.31.

1.5 "ADMINSTRATOR" AVTOMATLAŞDIRILMIŞ İŞÇİ YERİ

«ADMINSTRATOR» Avtomatlaşdırılmış İşçi Yeri informasiyanın qorunması və onun aktuallığının saxlanması məqsədilə bütünlükdə sistemin verilənlər bazası üzərində əməliyyatları yerinə yetirən mütəxəssisin işçi yeridir. «ADMINSTRATOR» verilənlər bazasında köklü dəyişikliklərin aparılması, informasiyanın silinməsi funksiyalarına malikdir. Buna görə də bu Avtomatlaşdırılmış İşçi Yeri ilə

sistemi yaxşı bilən və bu işə mə'sul olan şəxs işləyə bilər. «ADMINSTRATOR» Avtomatlaşdırılmış İşçi Yerinə istifadəçi interfeysi, bu və ya digər iş rejimini müəyyən edən menyü sətrindən və cari verilənlər bazasının parametrlərini əks etdirən informasiya pəncərəsindən ibarətdir (şək.32).

Şək.32.

Menyü setri 5 menyuyu özündə birləşdirir:

VERİLƏNLƏR BAZASI (База данных) menyusu cari verilənlər bazasının seçilməsini və baza üzərində müəyyən əməliyyatların aparılmasını təmin edir.

AKTUALLAŞDIRMA (Актуализация) menyusu – verilənlər bazasının əsas fayllarının aktuallaşdırılmasını və yənidən təşkilini təmin edir.

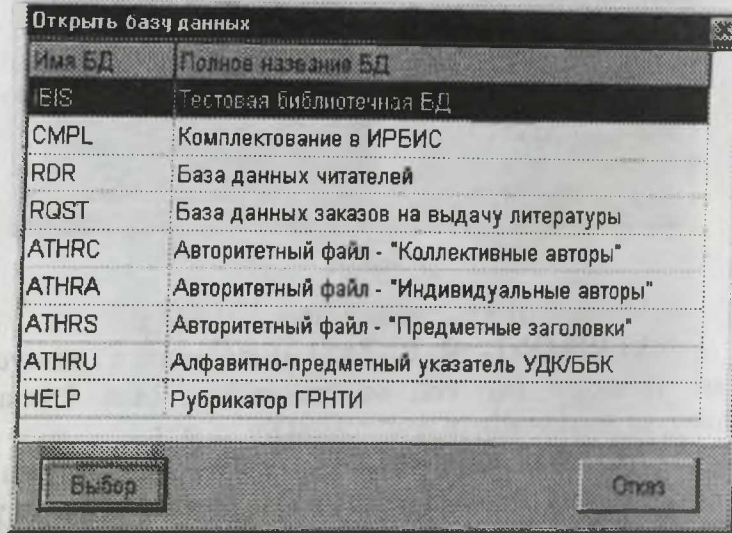
SERVİS (Сервис) menyusu – verilənlər bazasının arxivləşməsi, bərpası və diaqnostikası əməliyyatlarından ibarətdir.

PARAMETR (Параметр) və **KÖMƏK** (Помощь) menyuları – müvafiq olaraq Avtomatlaşdırılmış İşçi Yeri haqqında operativ məlumat əldə etməyə imkan verir.

1.5.1. VERİLƏNLƏR BAZASI MENYUSU

Menu aşağıdakı əmərlərdən təşkil olunmuşdur:

Açmaq (Открыть) əmri - bazanın seçilməsini təmin edir. Bu zaman bazaların siyahısından ibarət pəncərə açılır ki, müvafiq bazanı seçib **Seçim** (Выбор) düyməsini sıxmaq və ya seçilmiş sətirin üzərində siçanın sol düyməsini 2 dəfə sıxmaq lazımdır (şək.33).

Şək.33.

Yeni (Новая) əmri – Elektron kataloqda yeni verilənlər bazasının yaradılmasını təmin edir (şək.34).

Şək.34.

Əmri yerinə yetirdikdən sonra açılan pəncərədə aşağıdakı 3 element yerləşmişdir:

- ❖ **Verilənlər bazasının adı** (Имя БД). Burada 5 simvoldan artıq olmamaqla (latın hərfləri) verilənlər bazasının adı daxil edilir.
- ❖ **Verilənlər bazasının tam adı** (Полное название БД). Burada istifadəçi üçün nəzərdə tutulan və bazanın təyinatı və məzmununu bildiren verilənlər bazasının tam adını daxil etmək lazımdır.
- ❖ **Oxucunun verilənlər bazasından istifadə** (БД доступно читателю). Bu element yaradılmış verilənlər bazasına «OXUCU» Avtomatlaşdırılmış İşçi Yeri vasitəsilə müraciətin mümkün olması rejimini müəyyən edir.

Tələb olunan informasiyaları bu elementlər vasitəsilə daxil etdikdən sonra açılan pəncərədə **Yaratmaq** (Создать) düyməsini sıxmaq lazımdır. Yeni yaradılmış verilənlər bazasının ilk (1-dən 20-yə kimi) 20 yazısı avtomatik olaraq yaradılır.

Təmizləmək (Опустошить) əmri verilənlər bazasının bütün yazılarının ləğvinə, təmizlənməsinə xidmət edir. Bu zaman ilk 20 yazı (1-dən 20-yə qədər) ləğv olunmur.

Bağlamaq (Закрыть) əmri cari baza ilə işin sona çatdırılmasını təmin edir.

İmport/Eksport (Импорт/Экспорт) əmri – müvafiq olaraq cari bazaya mətn formatında və ya ISO 2709 formatında (xüsusilə beynəlxalq UNIMARC formatında) ayrıca fayl şəklində yaradılmış yazılar qrupunu daxil edir və müəyyən diapazonlu yazılar qrupunu ayrı fayl şəklində mətn və ya ISO formatında yaradır.

Blokirovkəmə ləğvi (Снять блокировки) əmri 2 alt əmrdən: **Bütünlükdə verilənlər bazası** və **Yazılardan** ibarətdir.

❖ **Bütünlükdə verilənlər bazası** (БД в целом) əmri sistemdə baş verən qəza nəticəsində meydana çıxan daxiletmə və monopol blokirovkanın ləğv olunmasına xidmət edir.

❖ **Yazılar** (Записи) əmri «**KATALOQLAŞDIRICI**» və «**KİTAB VERİLİŞİ**» Avtomatlaşdırılmış İşçi Yeri qəza nəticəsində yazılarda baş vermiş blokirovkalı ləğv edir. Bu zaman açılmış pəncərədə həmin yazıların diapazonunu göstərmək və **Yerinə yetirmək** (Выполнить) düyməsini sıxmaq lazımdır.

Vəziyyət sorğusu (Опрос состояния) əmri informasiya pəncərəsinin yeni sistem parametrlərinin müəyyənləşməsini təmin edir.

1.5.2. AKTUALLAŞDIRMA MENYUSU

Menu aşağıdakı əmrlərdən ibarətdir:

Lüğətin aktuallaşdırılması (Актуализировать словарь) əmri yazılara görə lüğət siyahısının yeniləşməsini təmin edir¹. Lüğətin aktuallaşmağa ehtiyacını informasiya pəncərəsinin **Aktuallaşmamış yazılar** (Записи неактуализированные) parametri müəyyən edir. Əgər o, sıfırdan böyük qiymət alırsa,

¹ Müəyyən səbəbə görə sənəd daxil/redaktə olduqda avtomatik lüğət siyahısı yeniləşirsə.

baza aktuallaşmaqdır. Aktuallaşma prosesi qurtardıqda müvafiq məlumat pəncərəsi ekranda əks olunur.

Lüğətin yenidən yaradılması (Создать словарь занова) əmri cari bazanın bütün yazıları əsasında lüğəti yenidən formalaşdırır. Əmr informasiya pəncərəsinin **Aktuallaşmamış yazılar** (Записи неактуализированные) parametrinin qiyməti sıfırdan çox böyük olduqda yerinə yetirilməlidir.

Lüğətin yenidən təşkili (Реорганизовать словарь) əmri lüğətlə işi sürətləndirmək məqsədilə lüğətin strukturunu yenidən təşkil edir. Bu zaman Lüğətin bərk diskdə yerləşdiyi hissəsinin sıxılması və «boşluqların» ləğvi prosesi¹ baş verir.

Faylın yenidən təşkili (Реорганизовать файл документов) əmri verilənlər bazasının faylı ilə işi sürətləndirmək məqsədilə faylın strukturunu yenidən təşkil edir. Bu zaman faylın bərk diskdə yerləşdiyi hissəsinin sıxılması və «boşluqların» ləğvi prosesi baş verir.

1.5.3. SERVİS MENYUSU

Menu aşağıdakı əmrlərdən təşkil olunmuşdur:

Faylın surətinin alınması (Копировать файл документов) əmri faylın ehtiyat nüsxəsinin yaradılmasını təmin edir. Əmr yalnız **Aktuallaşmamış yazılar** olmadıqda yerinə yetirilə bilər.

Faylın bərpası (Восстановить файл документов) əmri fayl korlandıqda onun ehtiyat nüsxəsindən bərpasını təmin edir.

Ləğv edilmişlərin siyahısı (Список удаленных), **Aktuallaşmamışların siyahısı** (Список неактуализированных), «**Xəstə**»lərin siyahısı (Список «Больных») əmrləri

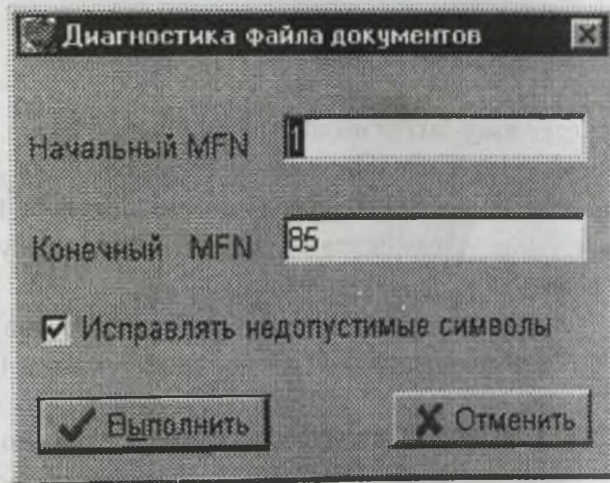
¹ Windows-un defragmentasiya proqramında olduğu kimi.

müvafiq olaraq ləğv edilmiş, aktuallaşmamış və keyfiyyətsiz yazıların siyahısını əks etdirir.

Faylın diaqnostikası (Диагностика файла документа) əmri faylın strukturunun düzgünlüyünü yoxlayır. Böyük bazalar üçün bu proses uzun müddətli olduğuna görə müəyyən diapazonlu yazıları yoxlamaqla prosesi bir neçə mərhələdə yerinə yetirmək olar (şək.35).

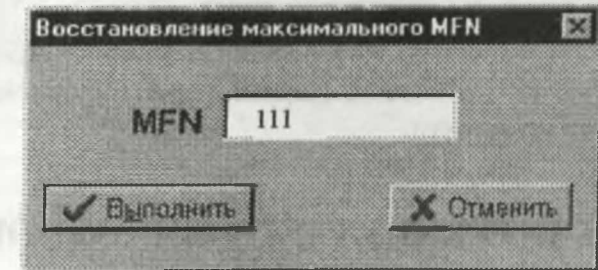
MAKS.MFN¹-nin bərpası (Восстановление МАКС. MFN) əmri verilənlər bazasında sənədlərin maksimal daxili nömrəsi onların real saylarına uyğun gəlmədiyi halda müəyyən tip qəzaların ləğvi üçün nəzərdə tutulub (şək.36).

XRF «müalicəsi» (Лечение XRF) əmri keyfiyyətsiz sənədlərin ləğvi üçün nəzərdə tutulub. "Müalicə" nəticəsində keyfiyyətsiz sənədlər fiziki silinmə statusunu alır. Bazada belə sənədlər olduqda sistem bu haqda xüsusi məlumat verir.

Şək.35.

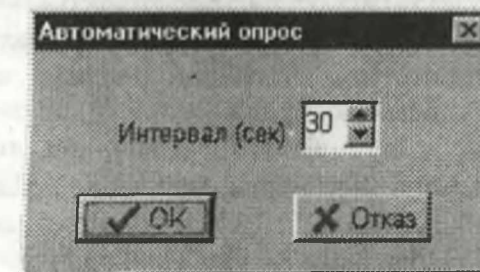
¹ MFN - bazanın daxili nömrələmə diapozonudur.

Şək.36.

1.5.4. PARAMETRLƏR (ОПЦИИ) MENYUSU

Menyu yeganə **Avtomatik sorğu** (Автоматический опрос) əmrindən ibarətdir. Bu əmr informasiya pəncərəsinin sistem parametrlərinin avtomatik yeniləşməsinə təyin edilən vaxt intervalının müəyyən edilməsinə xidmət edir. İnterval 0-60 saniyə arasında müəyyən olunur. İntervalın «0» qiymətində parametrin avtomatik yeniləşməsi yerinə yetirilir (şək.37).

Şək.37.

1.5.6. KÖMƏK (ПОМОЩЬ) MENYUSU

AİY ilə işləmək haqqında operativ məlumatları əldə etməyə imkan verir.

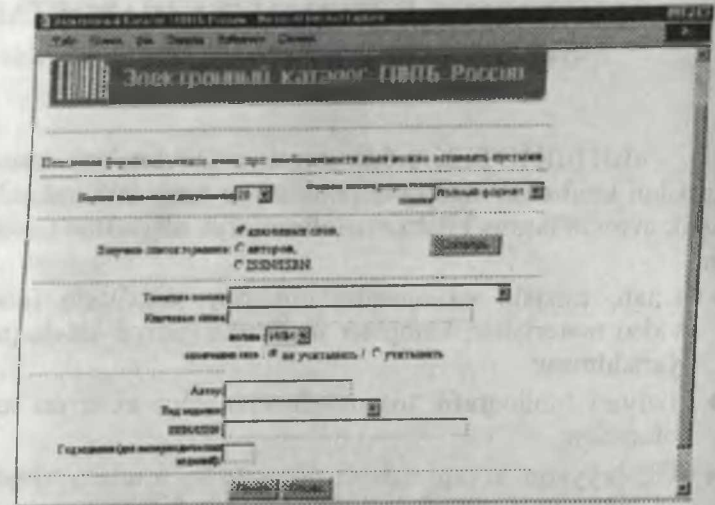
1.6. INTERNET VASİTƏSİLƏ ƏDƏBİYYAT AXTARIŞI

"ИРБИС" Avtomatlaşmış İnformasiya İdarəetmə Sistemi kitabxananın Elektron kataloqunu Internet beynəlxalq kompüter şəbəkəsi [4, 5] vasitəsilə ədəbiyyat axtarışı üçün uzaq məsafədə yerləşən oxucuların istifadəsinə verilməsini təmin edir. Bunun üçün ilk növbədə kompüter İnternet beynəlxalq kompüter informasiya şəbəkəsinə qoşulmuş olmalıdır. İstifadəçi İnternet xidməti göstərən firma - provayder vasitəsilə əlaqə saxladıqdan sonra kompüterdə olan İnternet brouzerini¹ (məsələn, İnternet Explorer) yükləmək lazımdır [5]. Brouzer yükləndikdən sonra ünvan sətrində oxucu

http://www.gpntb.ru/cgi=shl/Searchi.exe?c2/com=Enter&121 DBN=NPLST_ELKAT -ünvanını daxil edir. Bu zaman daxil etdiyimiz ünvanlı informasiya mənbəyi ilə kompüter arasında əlaqə yaranır və şəkil 38-də göstərilmiş Web - səhifə² açılır. Açılmış Web - səhifənin axtarış sahələrində təsvir elementlərini müəyyən edib, Axtarış (Поиск) düyməsini sıxmaq lazımdır (şək.38). Axtarış şərtini ödəyən bibliografik yazılar kartoçka yazısı şəklində və ya Unimarc yazısı şəklində (oxucunun istəyindən asılı olaraq) təsvir olunur.

¹ Brouzer sözü ingilis sözü olub, "baxış" deməkdir. İnternetdə olan informasiyalara baxışı təmin edən proqramları belə adlandırırlar.

² İnternetdə saxlanılan sənəd Web - səhifə adlanır.

Şək.38.

2. AVTOMATLAŞMIŞ İNFORMASIYA İDARƏETMƏ SİSTEMİ "БИБЛИОТЕКА 5.0"

«БИБЛИОТЕКА 5.0» Moskva Dövlət Universiteti-nin Elmi kitabxanasında tətbiq olunan və aşağıdakı imkanlara malik avtomatlaşmış kitabxana-informasiya idarəetmə sistemi-dir:

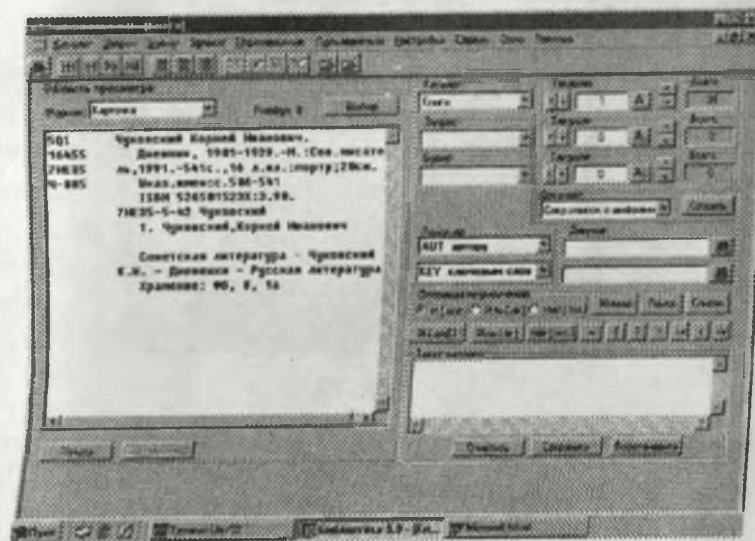
- ♦ Kitab, məqalə və ənənəvi olmayan sənədlərin (audio-video materiallar, kompüter faylları) Elektron kataloqunun yaradılması;
- ♦ İxtiyari bibliografik təsvir sahəsinə görə axtarışın təmin olunması;
- ♦ Ədəbiyyatın komplektləşdirilməsindən fonda yerləşdirilməsinin qeydə alınmasına qədər bütün kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması;
- ♦ Müəssisənin kompüter şəbəkəsində Elektron kataloqdan istifadənin təmin olunması;
- ♦ Sistemin verilənlər bazasını təşkil edən bibliografik yazıların USMARC və RUSMARC beynəlxalq formatlarına tam uyğun olması;
- ♦ INTERNET beynəlxalq kompüter-informasiya şəbəkəsi vasitəsilə kitabxananın elektron kataloqundan uzaq məsafədə yerləşən oxucuların istifadəsinin təmin olunması;
- ♦ Sadə işçi interfeysi;
- ♦ Word və Excel¹ [4, 5] sənədləri şəklində çap sənədlərin hazırlanması;

Sistem istər kompüter şəbəkələrində, istərsə də ayrıca kompüterlərdə işləyə bilər. Sistemin işləməsi üçün kompüterlərdə Windows 9x əməliyyat sistemi olmalıdır.

¹ Word və Excel Microsoft firmasının proqramları olub, müvafiq olaraq mətn və elektron cədvəl redaktorlarıdır.

«БИБЛИОТЕКА 5.0» digər WINDOWS əlavələri¹ kimi əməliyyat sisteminin Baş menyusunun proqramlar bölməsinin eyni adlı ömrü – БИБЛИОТЕКА 5.0. ömrünü yerinə yetirməklə və ya kursoru İşçi stolun [5] üzərindəki müvafiq yarlığın üzərinə qoyub siçanın sol düyməsini iki dəfə sıxmaq-la² yüklənir. Proqram pəncərəsi (şək.39) aşağıdakı elementlərdən:

- ♦ Başlıq;
- ♦ Menyü sətrlərindən;
- ♦ Alətlər panelindən;
- ♦ İşçi pəncərədən ibarətdir.

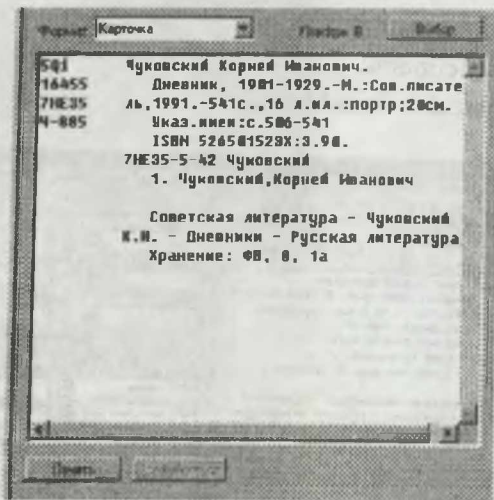
Şək.39.

¹ Windows 9x əməliyyat sistemi ilə işləyən proqram Windows əlavəsi adlanır.

² Proqram kompüterə yazılarkən avtomatik olaraq proqram yarlığı İşçi stolun üzərində yerləşir.

İşçi pəncərə öz növbəsində **BAXIŞ** (Просмотр), **YERDƏYİŞMƏ** (Перемещение), **SƏNƏDLƏR** (Документы) və **AXTARIŞ** (Поиск) sahələrindən ibarətdir.

BAXIŞ (Просмотр) sahəsi biblioqrafik yazıya müxtəlif formatlarda¹ (*kartočka* (карточка), *kartoçkanın arxası* (оборот карточки), *bütün nişanlı sahələr* (все поля с метками)) baxışı təmin edir (şək.40).

Şək.40.

Sahənin **Seçim** (Выбор) düyməsi müvafiq şriftin seçilməsini, **Çap** (Печать) düyməsi cari biblioqrafik yazının çapını, **Tam mətn** (Полное текст) düyməsi kataloqlaşmış sənədin tam mətninə baxışı təmin edir.

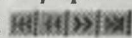
YERDƏYİŞMƏ (Перемещение) sahəsi (şək.41) cari **KATALOQUN** (Каталог), **SORĞUNUN** (Запрос) və ya

¹ Müvafiq format sahənin format açılan siyahısından seçilir.

BUFERİN¹ (Буфер) bu və ya digər yazılarına keçidi təmin edir.

Şək.41.

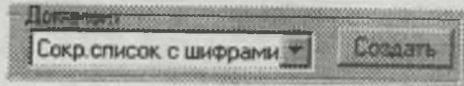
Cari **KATALOQ**, **SORĞU** və **BUFER** müvafiq olaraq açılan siyahılardan seçilir. Katalogun seçilməsi **KATALOQ** (Каталог) menyusunun **KATALOQUN AÇILMASI** (Открыть каталог), sorğunun seçilməsi isə **SORĞU** (Запрос) menyusunda **MÖVCUD SORĞUNUN SEÇİLMƏSİ** (Выбрать существующий запрос) əmrini yerinə yetirmək vasitəsilə də həyata keçirilə bilər. Cari Katalogda, Sorğuda, Buferdə müvafiq yazıya keçid sahənin üzərində şaquli və üfüqi oxlar olan düymələri və ya alətlər panelinin düymələri² vasitəsi ilə həyata keçirilir. Belə ki, sahənin, üzərində şaquli oxlar olan düymələri cari **KATALOQDA**, **SORĞUDA** və **BUFERDƏ** birinci və axıncı, üfüqi oxlar olan düymələr isə sonrakı və əvvəlki yazıya keçidi təmin edir.

1 çərçivəsi cari yazının nömrəsini göstərir. **BÜTÜN** (Bcero) çərçivəsində isə yazıların miqdarı göstərilir.

¹ Bufer seçilmiş biblioqrafik yazının müvəqqəti olaraq saxlanılmasını təmin edən kompüterin operativ yaddaşının bir hissəsidir.

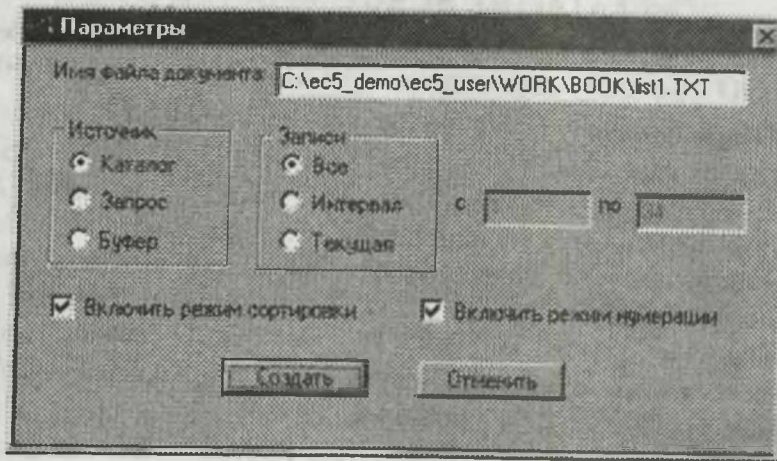
² Müvafiq olaraq birinci, axıncı, sonrakı və əvvəlki yazıya keçidi təmin edir.

SƏNƏD (Документы) sahəsinin açılan siyahısından çıxış sənədlərin növü seçilir və **Yaratmaq** (Создать) düyməsi vasitəsilə seçilmiş növə uyğun sənəd yaradılır (şək.42).

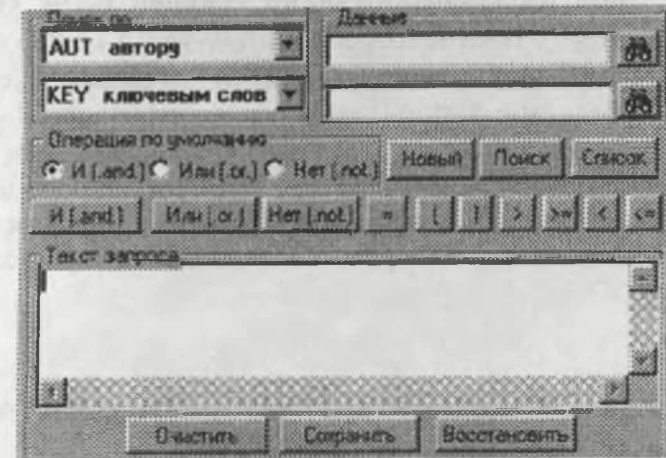
Şək.42.

Bu zaman açılan pəncərədə sənədin müvafiq parametrlərini təyin etmək lazımdır (şək.43).

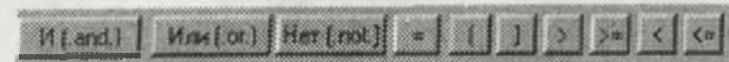
Şək.43.

AXTARIŞ (Поиск) sahəsi sorğu yaradılmasını təmin edir. Cari kataloqdan informasiyanı axtarmaq üçün ilk növbədə **AXTARIŞ** sahəsinin açılan siyahılarından axtarışın aparıldığı təsvir elementi seçilir. Bu zaman **Verilənlər** (Данные) çərçivəsində seçilmiş axtarış elementi əks olunur (şək.44).

Şək.44.

Axtarış (Поиск) düyməsi axtarış əməliyyatını yerinə yetirir. Bu zaman aparılan axtarışa uyğun sorğu formalaşır və **SORĞU MƏTNİ** (Текст запрос) sahəsində əks olunur və o, **YERDƏYİŞMƏ** sahəsinin **Sorğu** (Запрос) açılan siyahısına əlavə olunur. Formalaşmış sorğu əsasında axtarış aparılır və tapılmış informasiya **BAXIŞ** (Просмотр) sahəsində əks olunur. **Yeni** (Новый) düyməsini sıxdıqda verilənlər çərçivəsi təmizlənir və bundan sonra ora yeni axtarış elementini daxil etmək olar. **Siyahı** (Список) düyməsi sorğuların siyahısını göstərir¹.

düymələri mürəkkəb, kompleks sorğuların yaradılmasına xidmət edir. **SORĞU** (Запрос) menyusunun **Sorğunu ləğv etmək** (Удалить запрос), **Sorğu mətninin yadda saxlamaq** (Сохранить запрос), **Sorğuları bərpa etmək** (Восстановить запрос) funksiyaları yerləşir.

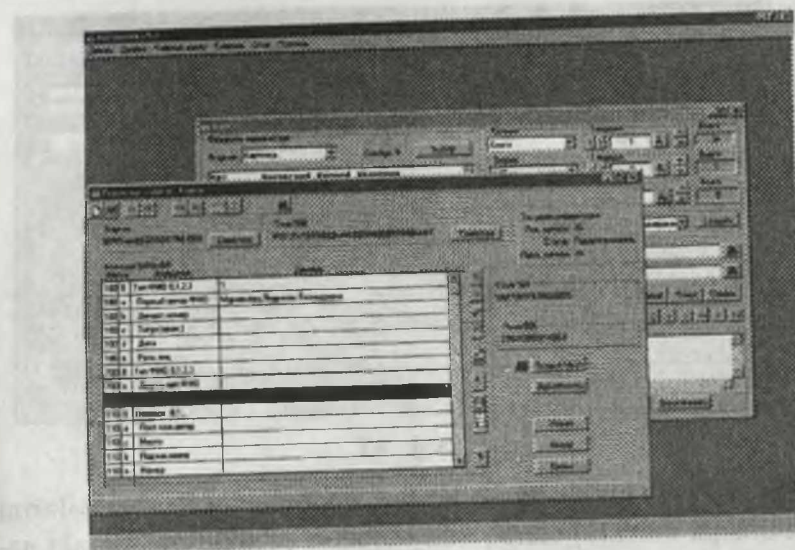
¹ **Sorğu** (Запрос) menyusunun eyni adlı əmri **Siyahı** (Список) düyməsinin yerinə yetirdiyi funksiyaları həyata keçirir.

(Сохранить текст запроса), **Sorgu mətninin bərpa etmək** (Восстановить текст запроса) əmrləri və ya **AXTARIŞ** sahəsinin **Təmizləmək** (Очистить), **Yadda saxlamaq** (Сохранить), **Bərpa etmək** (Восстановить) düymələri müvafiq olaraq cari sorğunu ləğv edir, mətn faylı şəklində yaddaşda saxlayır və fayl əsasında sorğunu bərpa edir. Axırncı iki əmri yerinə yetirdikdə və ya axırncı iki düyməni sıxdıqda açılmış pəncərədə müvafiq olaraq fayla ad vermək və faylı seçmək lazımdır.

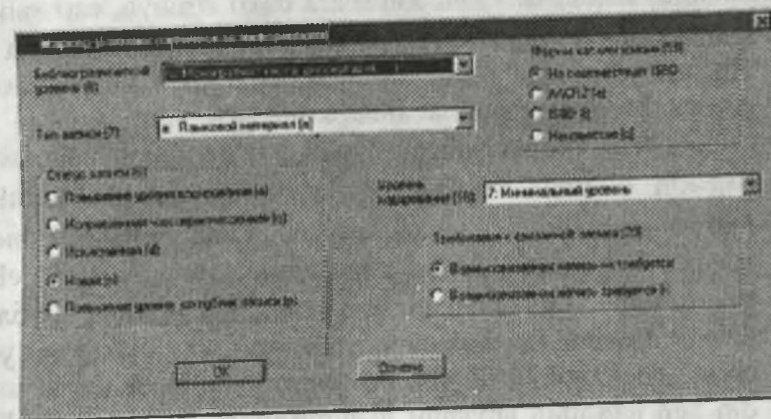
2.1 VERİLƏNLƏR BAZASINA İNFORMASIYANIN DAXİL OLUNMASI VƏ REDAKTƏSİ

Verilənlər bazasına informasiyanın daxil olunması üçün ilk növbədə informasiyanın yerləşəcəyi kataloq¹ **KATALOQ** (Каталог) menyusunun **Kataloqu açmaq** (Открыть Каталог) əmrini yerinə yetirməklə açmaq lazımdır. Sonra **YAZILAR** (Записи) menyusunun **Yeni yazı** (Новая запись) əmrini yerinə yetirilir. Açılmış pəncərədə (şək.45) **Xassə** (Свойства) düyməsini sıxıb müvafiq olaraq biblioqrafik yazı üçün **Markeri** və **008 sahəni** [3] (şək.46-47) müəyyənləşdirilir. Bundan sonra yazı redaktoru formasının cədvəl şəkilli sahəsində (şək.45) biblioqrafik yazının təsvir elementlərini daxil olunur.

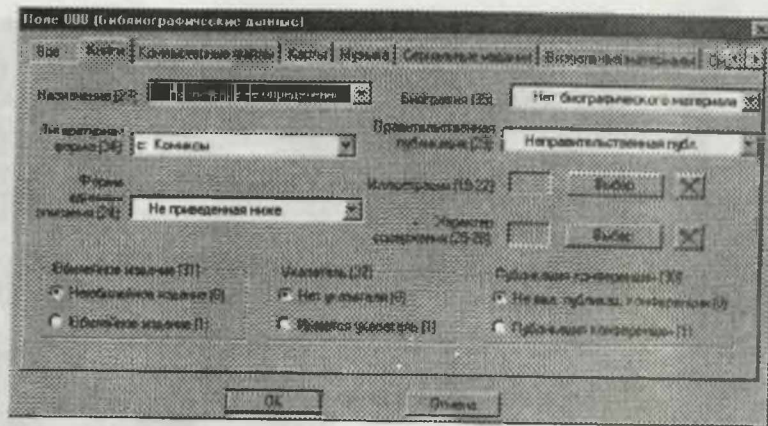
¹ Verilənlər bazasını.

Şək.45.

Şək.46.

Şek. 47.

Pəncərənin üzərində **yuxarı** və **aşağı ox** olan düymələrini sıxmaqla müvafiq olaraq cari sahədən əvvəlki və sonrakı sahələrə keçid təmin olunur. **Üfiqi istiqamətdə düzülmüş digər** düymələr müvafiq olaraq, cari sahəni qeyd etməyə, qeyd olunmuş sahəni cari sahədən sonra daxil etməyə, cari sahəyə informasiyanı uyğun **Soraq** (Справочник) pəncərəsindən daxil etməyə, «uzun» sahələri redaktə etməyə², cari sahənin təyinatı haqqında məlumat almağa imkan yaradır.

Yeni (Новая) düyməsi yeni yazının daxil olunmasını, **Surətin alınması** (Копия) düyməsi cari sahənin surətinin mübadilə buferində saxlanılmasını, **Tam mətn** (Полный текст) düyməsi isə 856 \$u sahəsində ünvanı göstərilmiş elektron sənədlə tanış olmağa imkan verir. **Nüsxələnmə** (Дублирование) düyməsi isə bazada yazının neçə nüsxə olmasını yoxlayır. Binokl şəkilli düymə isə yazının 856 \$u sahəsinə sənədin tam mətninin ünvanını mənimsətməyə imkan verir. Eyni qayda ilə sənəddə mövcud biblioqrafik yazıları redaktə etmək olar. Yaradılmış və redaktə olunmuş sənədi yadda saxlamaq

¹ Çox simvollarlı sahə göstəricilərinə

² Bu zaman müvafiq pəncərə açılır.

üçün **KATALOQ** menyusunun **Yazını yadda saxlamaq** (Сохранить записи) əmrini yerinə yetirmək lazımdır.

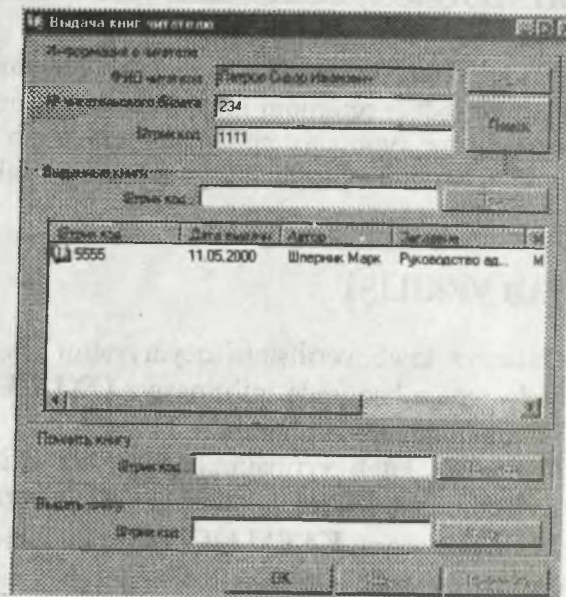
İSTİFADƏÇİ (Пользователи) menyusuna müvafiq olaraq standart istifadəçi rejiminin müəyyən olunmasını, istifadəçinin qeydiyyatını (yəni sistemdən istifadə etmə icazəsini), sistemdə administrator rejimini müəyyən etməyə imkan verir.

2.2 KİTAB VERİLİŞİ

Oxucuya kitab verilişinin qeydiyyatını aparmaq üçün ilk növbədə oxucu haqqında informasiya **OXUCULAR** (Читатели) kataloqunda saxlanılmalıdır.

Oxuculara kitab verilişinin qeydiyyatı ştrix-kod üzrə aparılır (923\$b - **Kitabların kodu** və 863\$t **Nüsxənin kodu**) [3, 6]. Bundan sonra **KATALOQ** (Каталог) menyusundan **Kitab verilişi** (Выдача книги) əmri yerinə yetirilməlidir. Açılmış pəncərədə (şek.48) **Oxucu haqqında informasiya** (Информация о читателе) bölməsinə oxucunun ştrix kodu daxil edilir. **KİTABİ ALMAQ** (Принять книгу) və ya **KİTABİ VERMƏK** (Выдать книгу) sahələrinə daxil edilmiş kitabın ştrix kodunun parametrləri kitabxanadan kitabların alınmasından və ya qaytarılmasından asılıdır. **Vermək** (Выдать) və ya **Almaq** (Принять) düymələrinin köməyiylə reestr¹ oxucuya verilmiş kitabı qeydə almaq və oradan silmək olar. **Verilmiş kitablar** (Выданные книги) pəncərəsində oxucuya verilmiş kitabların siyahısı əks olunur.

¹ Reestr kitabların qeydiyyat cədvəlidir.

Şek.48.

KİTABLAR (Книги) və **OXUCULAR** (Читатели) kataloqunda qaytarılan kitabların qeydə alınması funksiyaları eynidir. Təkcə **KİTABLAR** kataloqunda qaytarılan kitab, **OXUCU** kataloqunda isə kitabı qaytaran oxucu qeydə alınır. Məsələn, oxucu 674359 kodlu nüsxəli kitabı qaytarmaq istəyirsə, bunun üçün qeydə alma **KİTABLAR** kataloqunda aşağıdakı qayda ilə aparılacaqdır:

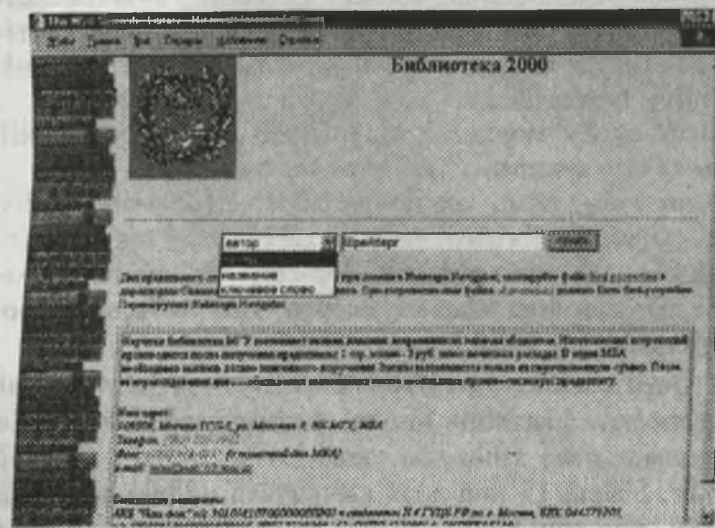
1. **KİTABLAR** kataloqu seçilir;
2. Axtarış funksiyasının köməyi ilə qaytarılan kitab haqqında informasiya **KİTABLAR** kataloqundan tapılır;
3. **OXUCUYA KİTAB VERİLİŞİ** (Выдача книг читателю) forması açılır;
4. Kitabın qaytarılması burada qeydə alınır. Bunun üçün formada oxucunun və qaytarılan kitabın parametrlərini gö-

stərmək lazımdır. Sonra **Almaq** (Принять) düyməsini sıxılmaq lazımdır. Parametrlər düzgün olmadıqda, sistem bu barədə məlumat verir. Əgər kod tapılmışdırsa, onda **Verilən kitablar** pəncərəsində 674359 nömrəli kitab əks oluncadır və o, reestrdən silinəcəkdir.

2.3. INTERNET VASİTƏSİLƏ ELEKTRON KATALOQDAN İSTİFADƏ

«БИБЛИОТЕКА 5.0» Avtomatlaşmış İnformasiya İdarəetmə Sistemi **INTERNET** vasitəsilə uzaq məsafədən istifadəçiyə kitabxananın elektron kataloqundan istifadə etməyə imkan verir. Bunun üçün istifadəçi

<http://www.msu.su/lib2000.html> ünvanlı Web-səhifəyə müraciət etməli və axtardığı ədəbiyyatın müəllifini, adını və ya açar sözləri axtarış sahəsinə daxil edib **Axtarış** (Поиск) düyməsini sıxmalıdır (şek.49).

Şek.49.

3. AVTOMATLAŞMIŞ İNFORMASIYA İDARƏETMƏ SİSTEMİ "KİTABXANA 1.1"

«KİTABXANA 1.1» Avtomatlaşdırılmış İnformasiya İdarəetmə Sistemi Bakı Dövlət Universitetinin «Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi» ETL-sında, Azərbaycanda kitabxanaşünaslıq elminin təşəkkül tapmasında əvəzsiz xidmətləri olan, Beynəlxalq İnformasiyalaşma Akademiyasının həqiqi üzvü, əməkdar mədəniyyət işçisi, professor Abuzər Xələfovun rəhbərliyi altında yaradılmışdır və BDU-nun Elmi kitabxanasında uğurla tətbiq olunur. Sistemin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- Sistem qeyri məhdud sayda istifadəçisi olan ixtiyari tip lokal kompüter şəbəkələrində işləyə bilər.
- Sistem respublikamızda qüvvədə olan bibliografik ГОСТ 7.1-84 format [7] əsasında işləyir.
- Sistemdə əsas kitabxana prosesləri, o cümlədən sistemləşmə, kataloqlaşma, abonent xidmətinin avtomatlaşdırılmış işçi yerləri nəzərdə tutulmuşdur. Sistem qeyri-məhdud sayda verilənlər bazası yaratmaq və istifadə etmək qabiliyyətinə malikdir.
- Sistem oxucu sorğusunun tez formalaşması üçün müxtəlif rubrikaların avtomatik yaradılmasını təmin edir.
- Sistem sadə, rahat, qrafiki istifadəçi interfeysinə malik olub, səhsiz informasiyasının daxil olmasını təmin edən xidmət vasitələrinə malikdir. Həmçinin sistem konkret kitabxana üçün asan adaptasiya oluna bilər və "açıq" texnologiya əsasında yaradılmışdır.

Qeyd edək ki, «KİTABXANA 1.1» Avtomatlaşdırılmış İnformasiya İdarəetmə Sistemi Azərbaycanda kitabxanaların avtomatlaşması sahəsində yaradılan və tətbiq olunan ilk sistemdir. Sistem 17 min adda azərbaycan dilində nəşr olunmuş BDU-nun elmi kitabxanasında saxlanılan kitablar haqqında oxuculara məlumat verməyə imkan verir. Lakin sistemin

bibliografik informasiya bazası ГОСТ 7.1-84 formatı əsasında yaradıldığından və ГОСТ 7.1-84 formatı beynəlxalq mübadilə formatı olmadığından bu zəngin bibliografik informasiya bazasını mübadilə etmək bugünkü halda mümkün deyil. Artıq qeyd olunan laboratoriyada Azərbaycanda ilk dəfə və sistemli olaraq beynəlxalq Unimarc formatı əsasında yeni milli format Azmarc üzərində işlər gedir. Bu format yaradıldıqdan sonra Azərbaycanın bibliografik informasiya ehtiyatları mübadilə edilə biləcək. Bu isə kitabxanalarımıza müəyyən maliyyə mənbəyinin cəlb olunmasına səbəb olacaqdır.

Sistem digər Windows əlavələri kimi **Baş menyunun¹ Proqramlar (Программы)** bölməsinin eyni adlı əmrini – «Kitabxana 1.1.» yerinə yetirməklə və ya kursoru **İşçi stolun** üzərində yerləşən müvafiq proqram yarlığının üzərinə qoyub siçanın sol düyməsini iki dəfə sıxmaqla yüklənir. Bu zaman açılan əsas proqram pəncərəsi istifadəçiyə avtomatlaşmış işçi yerləri ilə işləməyə imkan verir (şək.50).

Şək.50.

Kataloqlaşdırma düyməsini sıxdıqda kitabxana kataloqlaşdırıcısının funksiyasını avtomatlaşdıran «KATALOQ-

¹ Başla (Пуск) düyməsini sıxmaqla açılan menyü

LAŞDIRMA» Avtomatlaşdırılmış İşçi Yerinin pəncərəsi açılır ki, bu bibliografik təsvirin elektron kataloqa daxil olunması, redaktəsini təmin edir. Elektron kataloq hər bir kitabxana sisteminin əsasını təşkil etdiyinə görə onun etibarlı surətdə qorunması həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə «**KİTABXANA 1.1**» sisteminin «**KATALOQLAŞDIRMA**» Avtomatlaşdırılmış İşçi Yerindən yalnız xüsusi parolu bilən müvafiq kitabxana əməkdaşının istifadəsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu Avtomatlaşdırılmış İşçi Yeri təkə bibliografik informasiyanın daxil olunmasını deyil, ədəbiyyat axtarışını və təsvirinin avtomatlaşdırmasına xidmət edən müxtəlif rubrikaların (məsələn, Mövzu, Nəşr yeri və s.) avtomatik yaradılmasını təmin edir. Növbəti **Elektron kataloq** düyməsini sıxdıqda elektron kataloqun istifadəçiləri üçün Elektron kataloq Avtomatlaşdırılmış İşçi Yeri açılır ki, bu zaman ədəbiyyat axtarışı **Əlifba kataloqu** və **Sistemli kataloq** düymələri vasitəsilə yerinə yetirilir. Bu düymələrlə iş aşağıdakı qaydada aparılır:

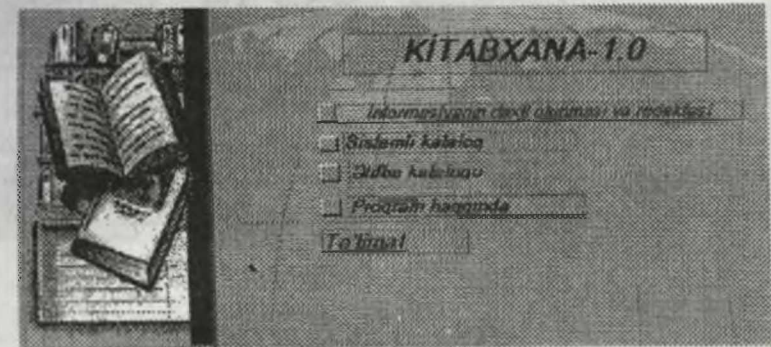
ƏLİFBA KATALOQU İLƏ İŞ

Bunun üçün

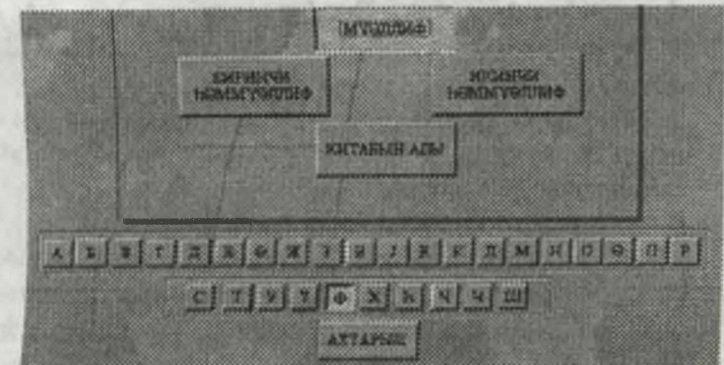
1. Açılmış proqram pəncərəsində (şək.51) **Əlifba kataloqu** düyməsini sıxmaq;
2. Növbəti pəncərədə (şək.52) **Müəllif**, **Birinci həmmüəllif**, **İkinci həmmüəllif** və ya **Kitabın adı** düymələrindən birini sıxmaq;
3. Əlifba siyahısından müvafiq hərfi sıxmaq;
4. **Axtarış** düyməsini sıxmaq lazımdır.

Məsələn, bizə hörmətli professorumuz Abel Məhərrəmovun kitabxanada olan tək müəllifli kitabları haqqında informasiya lazımdır. Bu məqsədlə **Əlifba kataloquna** müraciət edək. Açılmış pəncərədə müəllif düyməsini və əlifba siyahısından "M" hərflə və **Ахтарыш** düyməni sıxaq. Sorğunun nəticəsi olaraq "M" hərflə ilə başlayan bütün müəlliflərin ki-

tabxanada olan kitablarının siyahısı cədvəl şəklində əks oluna bilər (şək.53). Asanlıqla cədvəldən Abel Məhərrəmovun kitabxanada olan bütün kitablarının siyahısına baxa bilərik.

Şək.51

Şək.52.

МӨНӘЛІН ҮСІН	3016 338 2 M59	УҚР	
МӨНӘЛІН КӨНЧӨВ	45051 814 1 M59	Ш 62-A39-5	
МӨНӘЛІН ЧАВІД	1354 618 M59		
МӨНӘЛІН АБДУЛЛА	43106 814 1 M59	Ш 1 (247-A9)	
МӨНӘЛІН АГА	47211 81 M59		
МӨНӘЛІН АБДУЛ	70015 838 M52		
МӨНӘЛІН АБДУЛЛА	76240 814 1 M59	Ш 6 (478)	
МӨНӘЛІН ҮСІН ШӨН	76486 814 1 M61	Ш 6 (518-A9)	
МӨНӘЛІН	40898 814 1 M59	Ш 62-A97	
МӨНӘЛІН САЛ	77140		
МӨНӘЛІН	77040 3 M59		
МӨНӘЛІН А	47270 572 1 M59		
МӨНӘЛІН А	65900 814 1 M59	Ш 62-A9	
МӨНӘЛІН А	67189 540 (82) M59	АЛЛАХБЕРДІЛИ ББА Р	
МӨНӘЛІН АБДУЛ	41206 4 M59	Ш 10	
МӨНӘЛІН Д	62179 634 8 M59		
МӨНӘЛІН Д	3015 338 2 M59	УҚР	КАЗУМОВ Р
МӨНӘЛІН Д	42172 634 8 M59		
МӨНӘЛІН	44125 814 1 M59	Ш 15 (2-A9)	
МӨНӘЛІН	42078 634 4 M59	АЛЛАХБЕРДІЛИ ББА Р	

Şek.53.

СИСТЕМЛИ КАТАЛОГ ИЛӘ ИШ

Системли каталоqla işe başlamazdan evvel oxucu öz maraq dairəsini müəyyənleşdirməli və informasiyanı bu maraq dairəsində axtarmalıdır. Bundan sonra

1. Açılmış program pəncərəsində (şek.51) Sistemli katalog düyməsini sıxmaq;
2. Növbəti pəncərədə (şek.54) ☉ və ● düymələrini sıxmaqla hesab etdiyiniz axtarış ünsürlərini müvafiq biblioqrafik təsvir sahələrində qeyd etmək;
3. Axtarış düyməsini sıxmaq lazımdır.

Nəticələr cədvəl şəklində ekranda əks olunacaqdır.

Məsələn, bizə BDU-nun Elmi kitabxanasının 1995-ci ildə fizikaya aid hansı ədəbiyyatların alınması maraqlandırır. Bunun üçün Sistemli katalogun Предмет sahəsində fizika sözünü, Ил sahəsində isə 1995 yazıb, həmin sahələrin sol küncündə yerləşən бә¹ variantını seçmək lazımdır. Bundan sonra Аxtarış düyməsi sıxılmalıdır. Nəticə şəklində göstəriləyi kimi cədvəl formasında əks olunacaqdır (şek.55).

Şek.54.

автор	название	год	издательство	место издания	формат	цена
111 М3	МОНМАДОВ М.Б.	1995	МОНМАДОВ М.Б.	МОНМАДОВ М.Б.	МОНМАДОВ М.Б.	МОНМАДОВ М.Б.

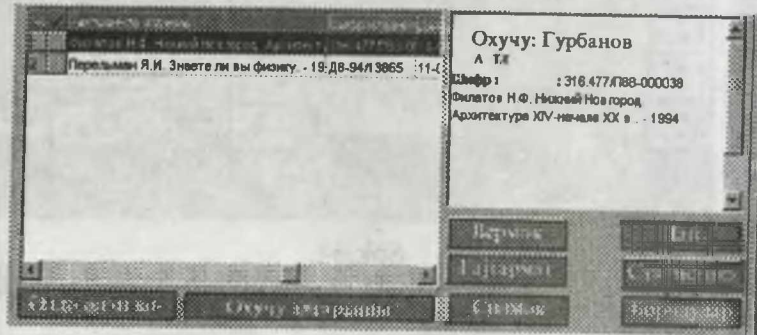
Şek.55.

Oxucu axtarış tapdığı ədəbiyyatı qeyd edib Sifariş menyusunun eyni adlı əmrini yerinə yetirməklə həmin kitabları sifariş verə bilər.

Oxuculara xidmət düyməsini sıxdıqda kitab verilişi ilə məşğul olan kitabxana əməkdaşının avtomatlaşmış işçi yeri

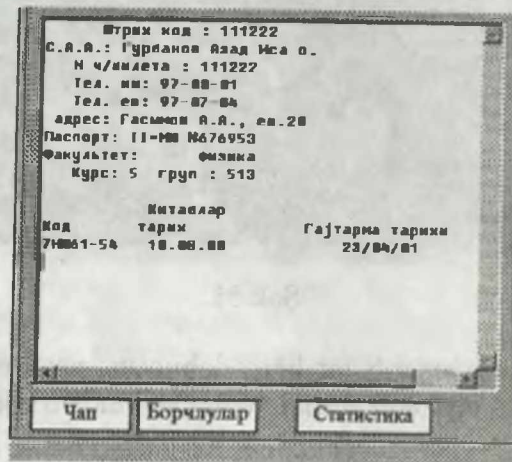
¹ Bu zaman бә işarəsinin qarşısında ☉ işarəsi olacaqdır.

açılır. Avtomatlaşmış işçi yerinin işçi interfeysi oxucu sifarişlərinə baxışı, kitab verilişinin qeydiyyatını, ədəbiyyatın qaytarılmasının uçotunu və oxucu sorğusunun statistikasını aparmağı təmin edir (şək.56).

Şək.56.

Pəncərənin Охучу ахтарышы düyməsini sıxmaqla oxucuda olan kitabların, Əлдə олан китаблар düyməsini sıxdıqda isə «borclu olan» oxucuların siyahısına baxmaq olar (şək.57).

Şək.57.

«Kitabxana 1.1» avtomatlaşmış informasiyanın idarəetmə sisteminin e'tibarlı qorunması məqsədilə aşağıdakı tədbirlər görülmüşdür:

- ♦ İcazəsiz istifadənin qarşısının alınması;
- ♦ Sistemin fəaliyyətində meydana çıxan problemlər haqqında müntəzəm məlumat verilməsi
- ♦ İnformasiya bazasından atributlu istifadə hüququ ilə bəhrələnmə;
- ♦ Qorunan informasiyanın heç zaman şəbəkə daxilində oxunan formada olmaması, şəbəkəyə müraciət registrasiya olunmasını və istifadə hüququnun pozulması və daxilolma cəhdləri protokollaşmasının təmini;
- ♦ Verilənlər bazasının bütövlüyünün və originallığının təyin edilmə imkanlarının olmasını nəzərdə tutur.

Sistemə sanksiyalaşdırılmamış müraciət və müraciətin ünvanı fiksə olunur. Belə müraciət olduqda bu və ya digər yolla sistemin proqram təminatının sürətinin köçürülməsinə cəhd olduqda, həmin şəxsə xəbərdarlıq informasiyası göndərərək kompüterin iş prosesini dayandırır. Əgər bu cəhd 3 dəfədən artıq təkrar olunarsa, xüsusi rezident proqram həmin şəxsə müəyyən zərər vura bilər.

Sistemin tam işləməsi üçün lazım olan proqram və aparat təminatının diaqnostikası həyata keçirilir. Bu işə sistemin fəaliyyətində meydana çıxan problemlər haqqında sistem administratorunun məlumat almasına imkan yaradır.

Sistemdə informasiya bazasının bütövlüyünü və originallığını təyin etmək üçün periodik olaraq informasiya bazasının ehtiyat sürəti ilə müqayisəli analiz aparılır.

ƏDƏBİYYAT.

1. Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş. B., BDU, 2001.
2. Халафов А.А., Курбанов А.И. Проблемы компьютеризации библиотек Азербайджана. Материалы конференции Библиотечное дело. М., 2000.
3. UNIMARC MANUAL. Руководство применению международного коммуникативного формата UNIMARC. М., 1992.
4. Xəlilov M.S. İnformatika. B., 2000.
5. Qurbanov A.İ., Abdullayeva R.A. Fərdi kompüterlərin program təminatı. B., 2001.
6. RUSMARC Руководство по применению формата. Москва, 1997, 900 с
7. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическое описание документов. Общие требования и правила составления ГОСТ 7.1-84. Издание официальное ГОСТ комитет СССР по стандарта. Москва, 1984.
8. Musaeva.N.N Kitabxana proseslərinin kompüterləşdirilməsinin müasir elmi perspektivləri. "Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya" №2, 2000, s.90-94.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.	3
Giriş	8
1. AİİS «İrbis»	10
1.1. «Oxucu» AİY	11
1.1.1. Axtarış funksiyası	13
1.1.2. Axtarışın kompleks və ardıcıl axtarış növü	19
1.1.3. Baxış funksiyaları	21
1.2. «Kataloqlaşdırıcı» AİY	24
1.3. «Kitab verilişi» AİY	35
1.4. «Komplektləşdirici» AİY	45
1.5. «Adminstrator» AİY	52
1.5.1. Verilənlər bazası menyusu	54
1.5.2. Aktuallaşdırma menyusu	56
1.5.3. Servis menyusu	57
1.5.4. Parametrlər menyusu	59
1.5.5. Kömək menyusu	60
1.6. INTERNET vasitəsilə ədəbiyyat axtarışı	60
2. AİİS «Библиотека 5.0»	62
2.1. Verilənlər bazasına informasiyanın daxil olunması və redaktəsi	68
2.2. Kitab verilişi	71
2.3. INTERNET vasitəsilə elektron kataloqdan istifadə	73
3. AİİS«Китабхана 1.1»	74
Əlifba kataloqu ilə iş	76
Sistemli kataloq ilə iş	78
Ədəbiyyat	82

Xəlilov M.S., Quliyeva A.G., Musayeva N.N.

**Avtomatlaşmış kitabxana informasiya sistemləri
(metodik vəsait)
Bakı, 2001-81 s., şəkilli**

**Yığılmağa verilmiş 10.01.2001.Format 84x108. 5ç.v.Tiraj 500
UDK 681.3**

X2001, ©"Odlar Yurdu" nəşriyyatı